

LAPS PEREVÄGIVALLA PEALTNÄGIJANA

Kriminaalpoliitika uuringute sari nr 36

2022

Märts

TARTU ÜLIKOOL

JUSTIITSMINISTEERIUM

Norway
grants

Uuringu tellis Justiitsministeerium. Uuringut rahastati Euroopa Majanduspiirkonna ja Norra toetustest 2014–2021 rahastatud projektist "Alaealiste erikohtlemise süsteemi loomine". Uuringu tegid Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE ja õigusteaduskond.

UURINGU AUTORID:

Kerly Espenberg

Katre Luhamaa

Anna Markina

Kristiina Vain

Tänu sõnad uuringu autoritelt

Täname Laidi Survat ja Kaire Tamme Justiitsministeeriumist, kes uuringu tellija esindajatena toetasid meid kogu uuringu valmimise jooksul. Täname Maiu Põldarit Politsei- ja Piirivalveametist, Virve Kassi, Kristi Asserit, Anneli Nappust, Sven Veskijärve ja Triin Raudseppa Sotsiaalkindlustusametist ning Mari Sarve Sotsiaalministeeriumist, abi eest aruandes kasutatud andmete saamisel. Täname kõiki intervjuueerituid ja aruteluseminaril osalenuid, kes leidsid võimaluse meiega oma kogemusi ja ideid jagada.

Esilehe pilt: Unsplash

ISBN: 978-9985-4-1309-8 (pdf)

SISUKORD

SISSEJUHATUS	5
1. UURINGU METOODIKA	10
1.1. ÕIGUSANALÜÜSI ANDMEALLIKATE KIRJELDUS	10
1.2. INTERVJUUDE METOODIKA	11
2. ÜLEVAADE OLEMASOLEVATEST ANDMETEST	12
3. ÕIGUSANALÜÜS	16
3.1. VÄGIVALDA PEALT NÄINUD LAST PUUDUTAV RAHVUSVAHELIS-ÕIGUSLIK REGULATSIOON.....	16
3.1.1. ÜLDPÕHIMÕTTED.....	17
3.1.2. LAPSE ÕIGUSTE KESKNE LÄHENEMINE.....	19
3.1.3. FOOKUS TEAVITAMISEL, RISKIDE HINDAMISEL, LAPSE TOETAMISEL JA ABISTAMISEL.....	20
3.1.4. LSV-D NÄINUD LAPSE KRIMINAALMENETLUSÕIGUSLIK STAATUS JA ÕIGUSED	22
3.1.5. ENNETAMISE OLULISUS	24
3.2. EESTI REGULATSIOON RAHVUSVAHELISE PRAKTIKA KONTEKSTIS.....	25
3.2.1. ÜLDPÕHIMÕTTED JA LAPSE ÕIGUSTE KESKNE LÄHENEMINE.....	26
3.2.2. LSV-D PEALT NÄINUD LAPSE KRIMINAALMENETLUSES.....	28
3.2.3. KOKKUVÕTE.....	31
4. INTERVJUUDE LEIUD	33
4.1. LAPSE MÄRKAMINE.....	33
4.2. INFO EDASI SUUNAMINE.....	35
4.3. LAPSE STAATUS KRIMINAALMENETLUSES	38
4.4. KES LAST AITAB?	41
5. JÄRELDUSED JA SOOVITUSED.....	44
5.1. LAPSE ÕIGUSTE TAGAMINE	45
5.2. LAPSE MÄRKAMINE JA ABIVAJAVAST LAPSEST TEATAMINE	47
5.3. INFO EDASI SUUNAMINE.....	49
5.4. LAPSE STAATUS KRIMINAALMENETLUSES	50
5.5. TEENUSED JA TUGI LAPSELE	52

LÜHIKOKKUVÕTE

Laste kokkupuude vägivallaga peres mõjutab laste tervist ning vägivallakogemused võivad põhjustada vaimse tervise ja käitumisprobleeme. Lähisuhtevägivald¹ mõjutab alati peres elavaid lapsi, seda ka siis, kui vanem(ad) otseselt lapse suhtes vägivaldsed ei ole. Eestis puutub igal aastal perevägivaldaga kokku, sh näeb pealt vanemate vahelist vägivaldat, tuhandeid lapsi.

Uuringul on kaks fookust: ühelt poolt õiguslik ja teiselt poolt praktika analüüs. Uuring annab ülevaate, milline on tänane praktika perevägivalda pealt näinud laste menetlusse kaasamisel, nende õiguste ja huvide tagamisel ning toetamisel nii menetluses kui sotsiaalsüsteemis. Samuti keskendub uuring küsimusele, kas Eesti regulatsioon on perevägivalda pealt näinud laste menetluslike õiguste osas kooskõlas Eestile siduvate rahvusvaheliste konventsioonide ja soovitustega.

Õigusanalüüsi fookuses oli lähisuhtevägivalda pealt näinud last puudutav riiklik ja rahvusvaheline regulatsioon sh lähisuhtevägivalda (LSV) karistusõiguslik ja kriminaalmenetluslik regulatsioon. Rahvusvahelise õiguse analüüsi fookuses oli rahvusvaheliste miinimumnõuete leidmine Eestile siduvatest lähisuhtevägivalda näinud laste õigusi reguleerivatest lepingutest. Lapse õiguste ning vägivaldat pealt näinud laste kohtlemist ning neile pakutava toe analüüsis oli keskseks allikaks ÜRO lapse õiguste konventsioon, sh peeti nõuete sisustamisel oluliseks ÜRO lapse õiguste komitee üldkommentaare. Teiseks keskseks analüüsitavaks õigusaktiks oli naistevastase vägivalla ja perevägivalda ennetamise ja tõkestamise Euroopa Nõukogu konventsioon ning konventsiooni täitmise üle järelevalvet teostava GREVIO komitee konventsiooni artiklit 26 puudutav ingliskeelne praktika.

Uuringu käigus viidi läbi 31 individuaal- ja fookusgrupi intervjuud kokku 48 intervjuueeritavaga (Politsei- ja Piirivalveameti esindajad, prokurörid, advokatuuri liikmed, kohtunikud, ohvriabi, lastekaitse-, sotsiaalkindlustusameti töötajad, naiste tugikeskuste ja Eesti Naiste Varjupaikade Liidu esindajad).

Uuringu peamised järeldused ja soovitused on järgmised:

- Laias plaanis on LSV-d pealt näinud last puudutav regulatsioon kooskõlas rahvusvaheliste nõuetega. Peamine kitsaskoht puudutab sellise lapse menetluslike õiguste tagamist.
- Eesti kriminaalmenetlusõigus võimaldab LSV-d pealt näinud last kaasata kriminaalmenetlusse kolmanda isikuna, kuid seda võimalust praktikas ei kasutata. Sellise menetlusstaatuse andmine LSV-d pealt näinud lapsele võimaldaks tagada lapse menetluslike õiguseid ka kriminaalmenetluses. Tõsta tuleb õiguskaitse spetsialistide teadlikkust lapse menetluslikest õigustest ning jagada parimaid praktikaid menetluslike õiguste tagamise ning trauma seostest.
- Rahvusvaheliste soovituste kohaselt tuleb eelistada lapse toetamist koos tema jaoks turvalise vanemaga. Lapse turvalisest vanemast eraldamine peaks olema viimane meede, mida kasutatakse juhul, kui näiteks vanema-lapse turvakodu ei ole võimalik kasutada.

¹ Käesolevas analüüsis kasutatakse mõisteid „perevägivald“ ja „lähisuhtevägivald“ paralleelselt ning samatähenduslikult.

- Kõiki lastega töötavaid spetsialiste tuleb koolitada, et nad oskaksid märgata LSV riskifaktoreid ning mõju lastele ning mõistaksid, et neil on kohustus alati teada anda võimalikust vägivallast.
- Spetsialiste (lastekaitsetöötajad, haridustöötajad, meditsiinitöötajad, õiguskaitseasutuste spetsialistid) tuleb koolitada **traumateadlikkusest** ning sellest, milline on vaimse vägivalda lühi- ja pikaajaline mõju lapsele ning kuidas vaimset vägivalda kogenud lapsi ära tunda.
- Tuleb monitoorida, millised on lapsega otseselt kokkupuutuvate spetsialistide (õpetajad, lastekaitsetöötajad, politsei, prokuratuur ja kohtunikud) hoiakud vaimse vägivalda suhtes. Vajadusel tuleb pakkuda spetsialistidele tuge parimate praktikate või ametkondlike juhendite kujul.
- Avalikkust tuleb teavitada vägivalda pealtnägemise või kuulmise negatiivsetest mõjudest ning sellises keskkonnas elanud laste võimalustest saada abi (vt põhjalikumalt allpool).
- Tarvis on levitada infot lasteabitelefoni kohta. Selleks, et julgustada nii spetsialiste kui kõiki täiskasvanuid teatama lasteabitelefoni abivajavast lapsest, peab igas koolis, lasteaias ja tervishoiuasutuses olema lasteabitelefoni info nähtaval kohal.
- Selleks, et abivajaduse hindamine võtaks arvesse kõiki tegureid, on oluline, et kõik spetsialistid, kes edastavad lastekaitsetöötajale info LSV-d pealt näinud abivajava lapse kohta, viitaksid ka LSV-le.
- Läbi võrgustikutöö tuleb parandada infoliikumist lapsele osutatud teenuste kohta ning tagada, et erinevad osapooled teavad, milliseid teenuseid lapsele või perele juba tagatakse.
- Oluline on, et laps saaks abi, mida ta vajab ning abisaamise võimalused ning ligipääs teenustele ei sõltuks sellest, kas abistaja on lastekaitse või ohvriabi. Soodustada tuleb koostööd KOVi lastekaitse ja ohvriabi vahel.
- Selleks, et kujundada ühesugust positiivset praktikat, tuleb välja töötada juhised ja prima praktika soovitusel kohalikule omavalitsusele päringutele vastamise kiiruse osas. Kohalikud omavalitsused peavad tagama andmete sisestamise regulaarsuse ning ühtlase kvaliteedi,
- Selleks, et kujundada politsei positiivset kuvandit laste hulgas, tuleb jätkata nii laiemat ühiskonnale suunatud teavitustööd kui ka politsei üldist mainekujundamist lasteaiades ja koolides.
- Kujundada tuleb lastekaitsetöö positiivset kuvandit (abistaja, mitte sanktsioneerija), sh läbi tugevama võrgustikutöö, mille kaudu on võimalik vastutust jagada.

SISSEJUHATUS

Lähisuhtevägivald² mõjutab alati peres elavaid lapsi, seda ka siis, kui vanem(ad) otseselt lapse suhtes vägivaldsed ei ole. Lähisuhtevägivallaga kokkupuutumist peetakse laste väärkohtlemise vormiks ning sellest mõjutatud lapsed on sageli ka ise füüsilise väärkohtlemise ohvrid.³ Laste kokkupuude vägivallaga peres mõjutab laste tervist ning vägivalla kogemused võivad põhjustada vaimse tervise ja käitumisprobleeme.⁴ Lisaks võib kokkupuude vanemate vahel toimuva vägivallaga mõjutada laste füüsilist tervist, arengut, tunnetust ja õpitulemusi.⁵

Eestis puutub igal aastal vanemate vahelise vägivallaga kokku tuhandeid lapsi (vt ptk 2). Eestis rakenduv rahvusvaheline⁶ ja riiklik õigus⁷ nõuab, et riik tagab lapse õiguseid ning kaitseks last igasuguse vägivalla eest. Eesti ratifitseeris 2017. aastal Euroopa Nõukogu Istanbuli konventsiooni,⁸ milles defineeritakse riigi kohustused naistevastase- ja perevägivalla vähendamisel ning rõhutatakse riigi kohustust toetada perevägivalda vahetult või kaudselt kogenud lapsi, sest sellisel kogemusel on lastele tõsine mõju. Nii on konventsiooni artiklis 26 sätestatud, et sobiv tugi tuleb tagada ka neile lastele, kes on olnud perevägivalla tunnistajaks. Sobiv tugi peab arvesse võtma lapse õiguseid, vajadusi ja parimat huvi. Ka Euroopa Liidu kuriteoohvrite õiguste ja abistamise direktiivi (edaspidi ohvrite direktiiv)⁹ artikkel 18 nõuab, et kannatanule ja ta pereliikmetele pakutakse sobivat tuge ja kaitset, samal ajal, kui vägivalla ohvriks olevad lapsed on erilise kaitsevajadusega, kelle vajadused tuleb välja selgitada individuaalse hindamise käigus.

Mõlema õigusakti rakendamiseks täiendati Eesti karistusõigust ning ohvriabi regulatsiooni¹⁰, kuid nende muudatuste fookuses ei olnud vägivalda pealt näinud lapsed. Seni on puudunud analüüs selle kohta, kas tehtud muudatused ja rakenduspraktika tagavad ka perevägivalda pealt näinud lastele vajaliku kaitse ja toe. Uuring täidab selle tühimiku senises teadmises ja annab ülevaate, milline on

² Käesolevas analüüsis kasutatakse mõisteid „perevägivald“ ja „lähisuhtevägivald“ paralleelselt ning samatähenduslikult.

³ Artz, S., Jackson, M. A., Rossiter, K. R., Nijdam-Jones, A., Géczy, I., & Porteous, S. (2014). A comprehensive review of the literature on the impact of exposure to intimate partner violence on children and youth.

⁴ Evans, S. E., Davies, C., & DiLillo, D. (2008). Exposure to domestic violence: A meta-analysis of child and adolescent outcomes. *Aggression and violent behavior*, 13(2), 131-140.

⁵ Peek-Asa, C., Maxwell, L., Stromquist, A., Whitten, P., Limbos, M. A., & Merchant, J. (2007). Does parental physical violence reduce children's standardized test score performance?. *Annals of epidemiology*, 17(11), 847-853.

⁶ Lapse õiguste konventsioon (LÖK), RT II 1996, 16, 56, <https://www.riigiteataja.ee/akt/24016> (26.01.2022).

⁷ Põhiseadus, RT 1992, 26, 349, <https://www.riigiteataja.ee/akt/ps> (16.03.2022) §.27 lg 4.. Lastekaitseadus (LasteKS), RT I, 06.12.2014, 1; RT I, 12.12.2018, 49, <https://www.riigiteataja.ee/akt/112122018049> (16.03.2022).

⁸ Naistevastase vägivalla ja perevägivalla ennetamise ja tõkestamise Euroopa Nõukogu konventsioon, RT II, 26.09.2017, 2; <https://www.riigiteataja.ee/akt/226092017002>.

⁹ Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv 2012/29/EL, 25. oktoober 2012, millega kehtestatakse kuriteoohvrite õiguste ning neile pakutava toe ja kaitse miinimumnõuded ning asendatakse nõukogu raamotsus 2001/220/JSK (ELT L 315 14.11.2012, lk 57); <http://data.europa.eu/eli/dir/2012/29/2012-11-15>.

¹⁰ Näiteks täiendati kannatanute ja vägivallaohvrite õiguseid kriminaalmenetluses ning neile pakutavat ohvriabi. Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seondult teiste seaduste muutmise seadus, millega laiendatakse kannatanute õigusi kriminaalmenetluses, RT I, 06.01.2016, 5; Karistusseadustikku täiendati uute kuriteokoosseisudega. Karistusseadustiku muutmise ja sellega seondult teiste seaduste muutmise seadus 385 SE, seletuskiri. <https://www.riigiteataja.ee/elnoud/menetluskaik/JUM/16-1226>.

tänane praktika perevägivalda pealt näinud laste menetlusse kaasamisel, nende õiguste ja huvide tagamisel ning toetamisel nii menetluses kui sotsiaalsüsteemis. Samuti keskendub uuring küsimusele, kas Eesti regulatsioon on perevägivalda pealt näinud laste menetluslike õiguste osas kooskõlas rahvusvaheliste konventsioonide ja soovitustega. Uuringu fookuses on sellised lähisuhtevägivalda pealt näinud lapsed, kelle kohta on õiguskaitseasutustel olemas info.

Analüüsi lähtekohaks on Eestile siduvad rahvusvahelised kohustused ning tõdemus, et riiklik õigus ja praktika peaks nende kohustustega olema kooskõlas. Lapsed võivad perevägivallajuhtumite tunnistajateks olla mitmel erineval viisil: a) perevägivalda vahetu kuulmine; b) perevägivalda vahetu pealtnägimine; c) perevägivalda tagajärgede (nt juhtumi käigus katki tehtud asjade või kehavigastuste) nägemine¹¹. Perevägivallajuhtumite tunnistajaks olemine võib lapses esile kutsuda posttraumaatilise stressi reaktsiooni¹² (laps võib n-ö taaskogeda sündmust, tal võib olla raskusi juhtunu meenutamisega, võib tekkida stressiseisund), samuti on tunnistajateks olnud lastel täheldatud rohkem käitumisprobleeme ning vaimse tervise hädasid (depressioon, ärevushäire) võrreldes eakaaslastega^{13,14}. Politsei perevägivalda juhtumite käsitlemise üldpõhimõtete järgi peetakse last, kes on pealt näinud perevägivalda juhtumit, vägivalla all kannatanuks, sõltumata sellest, kuidas on laps olnud vastava kuriteo tunnistajaks (kas ta on kuulnud või näinud seda, mis juhtus või ta on näinud vägivalla tagajärgi)¹⁵. Uuringus analüüsitakse, kas ja kuidas õiguskaitse- ja sotsiaalsüsteemi eri osapooled seda põhimõtet perevägivalda pealt näinud lapsi abistades praktikas järgivad.

Uuringu **fookus ja uurimisülesanded** on mitmekülgsed ja otseselt seotud uuringu eesmärgiga, hõlmates:

- ühelt poolt riikliku ja rahvusvahelise regulatsioonide analüüsi, mille keskmes on küsimus, kas Eesti regulatsioonid on vastavuses rahvusvaheliste kohustustega ja Eestile tehtud soovitustega;
- teisalt hetkeolukorra analüüsi, mille keskmes on küsimus, milline on asutuste praktika laste kui perevägivalda pealtnägijate käsitlemisel süüteo menetlustes ja kas see on vastavuses rahvusvaheliste konventsioonide ja riikidele tehtud soovitustega.

¹¹ Laste väärkohtlemine peres. Justiitsministeerium.

<https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/perevagivald/laste-vaarkohtlemine-peres> (külastatud 01.10.2021).

¹² Telman, M. D., Overbeek, M. M., de Schipper, J. C., Lamers-Winkelmann, F., Finkenauer, C., & Schuengel, C. (2016). Family Functioning and Children's Post-Traumatic Stress Symptoms in a Referred Sample Exposed to Interparental Violence. *Journal of Family Violence*, 31: 127-136. <https://doi.org/10.1007/s10896-015-9769-8>.

¹³ *Lapsed perevägivalda tunnistajana*. MTÜ Tallinna Naiste Kriisikodu. http://www.naisteabi.ee/lapsed_perevagivalda_tunnistajatena.html (külastatud 01.10.2021).

¹⁴ Dehon, C., Weems, C. F. (2010). Emotional Development in the Context of Conflict: The Indirect Effects of Interparental Violence on Children. *Journal of Child and Family Studies*, 19: 287-297. <https://doi.org/10.1007/s10826-009-9296-4>.

¹⁵ *Lähisuhtevägivalda juhtumite käsitlemise üldpõhimõtted*. Politsei- ja Piirivalveamet. <https://www2.politsei.ee/et/nouanded/lahisuhtevagivald/politsei-tegevuspohimotted.dot> (külastatud 01.10.2021).

Uringuaruanne on struktureeritud selle jaotuse järgi. Uuringu metoodika tutvustusele (ptk 1) ja olemasolevate andmete ülevaadetele (ptk 2) järgneb õigusanalüüs (ptk 3) ja uuringu osana tehtud intervjuude leidude analüüs (ptk 4). Kõigi nende sisendite põhjal on uuringu viimasesse peatükki koondatud järeldused ja soovitused. Nagu alamärkuses välja toodud, kasutatakse uuringus termineid „perevägivald“ ja „lähisuhtevägivald“ paralleelselt ning samatähenduslikult.

1. UURINGU METOODIKA

1.1. Õigusanalüüsi andmeallikate kirjeldus

Õigusanalüüsi fookuses oli lähisuhtevägivalda pealt näinud last puudutav riiklik ja rahvusvaheline regulatsioon. Eesti õigusanalüüsi keskmes oli lähisuhtevägivalda (LSV) karistusõiguslik ja kriminaalmenetluslik regulatsioon. Kuna vägivalda pealt näinud lapse kohta käiv rahvusvaheline regulatsioon puudutab ka lapsele pakutavat tuge ja teenuseid, analüüsiti lisaks kriminaalõiguse nõuetele ka ohvriabiseadust, lastekaitseadust ning tsiviilkohtumenetlust hagita perekonnaasjades. Asjakohase tsiviil- ja kriminaalasjade kohtupraktika näiteid otsiti Riigi Teataja kohtuotsuste andmebaasist¹⁶. Fookuses oli ennekõike KarS § 58 p 13 rakendamisega seotud kohtupraktika (35 kohtulahendit).¹⁷

Rahvusvahelise õiguse analüüsi fookuses oli rahvusvaheliste miinimumnõuete leidmine Eestile siduvatest lähisuhtevägivalda näinud laste õigusi reguleerivatest lepingutest. Lähisuhtevägivalda teemale annab laiemat konteksti ÜRO naistevastase diskrimineerimise vältimise konventsioon.¹⁸ Lapse õiguste ning vägivalda pealt näinud laste kohtlemist ning neile pakutava toe analüüsis oli keskseks allikaks ÜRO lapse õiguste konventsioon, sh peeti nõuete sisustamisel oluliseks ÜRO lapse õiguste komitee (edaspidi LÕK komitee) üldkommentaare. Teiseks keskseks analüüsitavaks õigusaktiks oli naistevastase vägivalda ja perevägivalda ennetamise ja tõkestamise Euroopa Nõukogu konventsioon¹⁹ ning konventsiooni täitmise üle järelevalvet teostava GREVIO komitee²⁰ konventsiooni artiklit 26 puudutav ingliskeelne praktika. Analüüsi tegemise hetkel jaanuaris 2022 oli GREVIO HUDOC andmebaasi kohaselt analüüsinud selle normi rakendamist 27 juhul.²¹ Lühemalt analüüsiti EL õigusest tulenevaid asjakohaseid nõudeid. Keskseks allikaks oli siin EL ohvrite direktiiv ning EL põhiõiguste agentuuri analüüsid direktiivi rakenduspraktikast.²² Vägivaldal näinud lapse kohtlemine ja toetamine kriminaalmenetluses ei ole aga ohvrite direktiivi keskmes, mistõttu tuli kasutada üldisemat rakenduspraktikat. Analüüsiti ka asjakohast Euroopa inimõiguste kohtu praktikat.

¹⁶ https://www.riigiteataja.ee/kohtulahendid/koik_menetlused.html (26.01.2022).

¹⁷ Nende lahendite hulgas analüüsiti eraldi KarS § 58 p 13 ja KarS § 121 lg 2 p 2 koostoimes käsitlevat kohtupraktikat (24 lahendit).

¹⁸ Konventsioon naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta, RT II 1995, 5, 31, <https://www.riigiteataja.ee/akt/23988>. CEDAW konventsiooni fookuses on vägivalda kannatanud naise toetamine ning see konventsioon tegeleb vähem vägivalda pealt näinud lapse õigustega.

¹⁹ RT II, 26.09.2017, 2. Eesti suhtes jõustunud 1.02.2018. <https://www.riigiteataja.ee/akt/226092017002> (26.01.2022).

²⁰ <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/grevio> (26.01.2022).

²¹

<https://hudoc.grevio.coe.int/eng#f%22GREVIOLanguage%22:f%22ENG%22,%22GREVIOKeywordsProvisions%22:f%22a26%22,%22sort%22:f%22GREVIDocumentID%20Ascending,GREVIOPublicationDate%20Descending%22> (26.01.2022).

²² EL põhiõiguste amet FRA, Kuriteoohvrid Euroopa Liidus: ohvriabi ulatus ja olemus, 2015. <https://fra.europa.eu/et/publication/2015/victims-crime-eu-extent-and-nature-support-victims-summary#country-related> (26.02.2022). Kuritegevus, turvalisus ja ohvrite õigused – Ülevaade, 2021. <https://fra.europa.eu/et/publication/2021/fundamental-rights-survey-crime> (26.02.2022).

1.2. Intervjuude metoodika

Selleks, et saada paremat ülevaadet perevägivalda pealt näinud laste juhtumite menetlemise ja perevägivalda pealt näinud laste kohtlemise praktika kohta Eestis, viidi uuringu käigus läbi nii individuaal- kui ka fookusgrupi intervjuud. Intervjuudesse kaasati nelja piirkonna (Põhja-, Lääne-, Lõuna- ja Ida-Eesti) eksperdid, kes puutuvad oma igapäevatoos kokku perevägivalda pealt näinud laste juhtumitega. Intervjueeritavad valiti lähtuvalt uuringumeeskonna enda teadmistest ning tellija esindajate soovitudest.

Intervjuude kavad koostati vastavalt iga intervjueeritava rollile juhtumite menetlemise protsessis. Läbi viidud intervjuud olid semistruktureeritud. Kõik intervjuud viidi läbi veebi teel (veebikeskkondades *Microsoft Teams* ja *Zoom*), kuna arvestades uuringu elluviimise aja epidemioloogilist olukorda riigis, oli silmast silma intervjuude tegemine raskendatud. Üks intervjueeritav saatis vastused meili teel. Kõikidest intervjuudest koostati intervjueeritavate nõusolekul kirjalikud kokkuvõtted. Intervjuusid viidi reeglina läbi paaris, üks uuringumeeskonna liige oli intervjueerija rollis, teine inimene assisteeris teda.

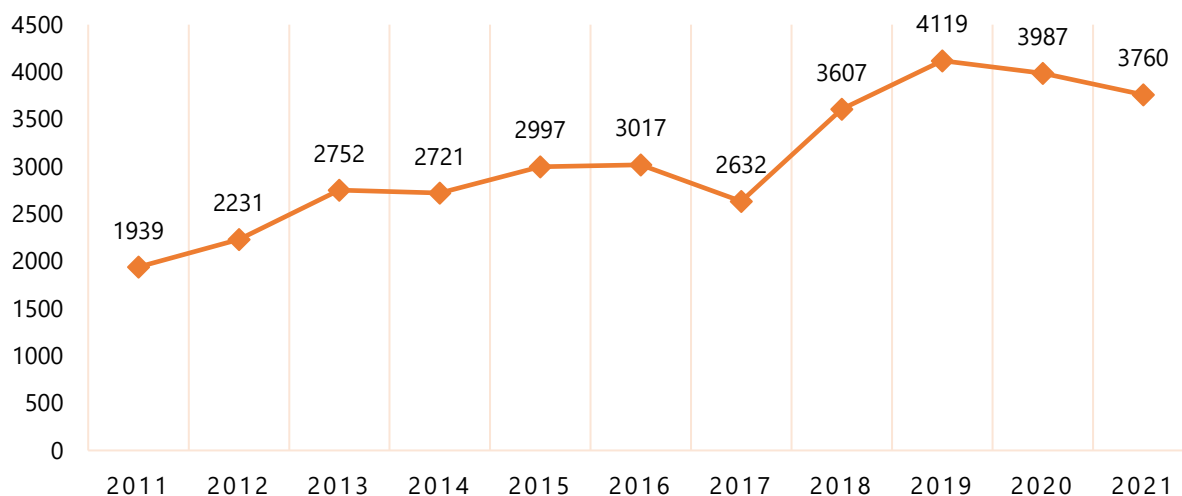
Uuringu käigus viidi läbi 31 individuaal- ja fookusgrupi intervjuud kokku 48 intervjueeritavaga. Intervjuudes osales üheksa prokuröri, üheksa politseiniku, viis kriminaalasjadega tegelevat kohtunikku, kuus ohvriabi töötajat, viis kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötajat, kaks advokatuuri liiget, neli sotsiaalkindlustusameti teenuste juhti, seitse naiste tugikeskuste esindajat ja üks Eesti Naiste Varjupaikade Liidu esindaja.

Uuringu lõppfaasis toimus jaanuaris 2022 aruteluseminar, kus osalesid justiitsministeeriumi, sotsiaalministeeriumi, siseministeeriumi, Politsei- ja Piirivalveameti, prokuratuuri, sotsiaalkindlustusameti lastekaitseosakonna ning ohvriabi esindajad, kokku 16 inimest lisaks uuringu autoritele. Seminaril tutvustasid uuringu autorid peamisi uuringu leide, arutleti praeguses süsteemis esinevate kitsaskohtade ja nende võimalike lahenduste üle.

2. ÜLEVAADE OLEMASOLEVATEST ANDMETEST

Perevägivalda pealt näinud laps liigitub ametiasutuste kogutavate andmete vaatest üldisemasse kategooriasse „abivajav laps“. Täpseid andmeid, kui palju on Eestis perevägivalda pealt näinud lapsi, ei ole. Küll aga on võimalik hinnang saada, kui kõrvutada erinevatest allikatest pärit andmeid. Seetõttu anname selles peatükis ülevaate perevägivalla kriminaalstatistikast, Politsei- ja Piirivalveameti lähisuhtevägivalla infolehtede infost, lasteabi telefoni pöördumistest, KOV-ide lastekaitse alustatud juhtumitest, ohvriabi, MARAC-i juhtumikorralduste ja naiste tugikeskuste andmetest, mis kõik eri nurkadest annavad infot, kui palju selliseid lapsi Eestis on.

Perioodil 2011–2019 oli **registreeritud perevägivallakuritegude** arv Eestis kasvutrendis. Kui 2011. aastal registreeriti 1939 perevägivalla kuritegu, siis 2021. aastal veidi vähem kui kaks korda rohkem – 3760 juhtumit²³ (joonis 1). Viimasel kahel aastal (2020, 2021) on kasv pöördunud kahanemiseks, kuid eri uuringute tulemuste valguses arvatakse, et see on tulnud sellest, et perevägivalla juhtumitest teavitatakse politseid vähem, need jäävad rohkem „koduseinte vahele“²⁴. Politsei andmed politseisse tehtud lähisuhtevägivalla infoteadete osas viitavad küll teavitamise arvu peatumisele, ent mitte vähenemisele.

Joonis 1. Registreeritud perevägivallakuritegude arv Eestis aastatel 2011–2021

Allikas: Justiitsministeerium²⁵

²³ Kuritegevus Eestis 2020. (2021). Perevägivald ja ahistamine. Justiitsministeerium. <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2020/perevagivald-ja-ahistamine> (külastatud 01.10.2021).

²⁴ Minister Riisalo: viimase aastaga on sagenenud peretülid- ja vägivald. Postimees, 26.05.2021. <https://tervis.postimees.ee/7256811/minister-riisalo-viimase-aastaga-on-sagenenud-peretulid-ja-vagivald> (külastatud 2.01.2022)

²⁵ Kuritegevus Eestis 2020. (2021). Perevägivald ja ahistamine. Justiitsministeerium. [\[https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2020/perevagivald-ja-ahistamine\]](https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2020/perevagivald-ja-ahistamine) (külastatud 26.01.2022)

Perevägivaldakuriteod võivad hõlmata ka lapsi, kes on juhtumise ohvri või pealtnägija rollis. Politsei andmetel oli nii 2020. kui 2021. aastal 27% perevägivaldakuritegudest laste osalusega, kus laps oli ohver või kuriteo pealtnägija.²⁶ Seda statistikat kinnitab ka politseile tehtud vägivaldajuhtumitega seotud kõnede arv päevas, mille puhul kolmandik kõnedest on seotud olukorraga, kus laps on olnud perevägivalda ohver või pealtnägija.²⁷

Kõigil inimestel on lastekaitseasutusest tulenevalt kohustus teatada abivajavast lapsest. Üks võimalus abivajavast lapsest teatada on **lasteabitelefoni** kaudu, helistades numbrile 116111²⁸. Lasteabitelefoni pöördumiste arv on aasta-aastalt kasvanud, 2020. aastal ületas pöördumiste arv 10 000 piiri ja 2021. aastal oli enam kui 12 800 pöördumist (tabel 1). Lasteabitelefoni puhul peetakse alates 2018. aastast arvestust ka pöördumise põhjuste kohta. Suur osa pöördumistest on viimastel aastatel olnud seotud nõustamise ja infovahetusega, kuid perioodil 2018–2021 on kiiresti kasvanud nende kõnede arv, kus teatatakse abivajavast (2021. aastal oli selliseid pöördumisi 4,5 korda rohkem kui 2018. aastal) või hädaohus lapsest (2021. aastal oli selliseid kõnesid kolm korda enam kui 2018. aastal).

Tabel 1. Lasteabitelefoni pöördumiste arv aastatel 2016–2020

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
PÖÖRDUMISI KOKKU	3 855	3 737	6 580	9 325	10 007	12 855
...nõustamise/infovahetusega seotud pöördumised			4808	6521	5891	7094
... abivajava lapse teade			743	1480	2360	3383
... hädaohus oleva lapse teade			199	249	356	610
... pole teada*			830	1 075	1 400	1768

* „Pole teada“ – kõned, chat'id, e-kirjad, kus suhtlus katkeb enne, kui on võimalik sisu määratleda või jääb pöördumise sisu muul põhjusel arusaamatuks

Allikas: Sotsiaalkindlustusamet

Perevägivalda pealt näinud laste hulgast annab aimu ka **Politsei- ja Piirivalveameti** kogutav andmestik. Lähisuhtevägivalda juhtumile reageerides, juhul kui esmaseks reageerijaks on politsei, täidab esmane reageerija (politseipatrull) lähisuhtevägivalda (LSV) infolehe. LSV infolehes on võimalik vägivalda pealt näinud lapse kohta fikseerida järgnev info:

1. laps teatas LSV-st;
2. „vägivald lapsega“ valikutega: laps juures/lapse suhtes/laps eemal; laste arv (peab märkima ka siis, kui lapsed tüli juures ei viibinud);
3. kogetud vägivald mõjutab kannatanu hinnangul tema (sh peres elava[te] lapse):
tervist/turvalisust/toimetulekut;
4. lapsed juhtumi juures: nimi; jäid koju/paigutati turvakodusse/anti üle.

Need andmed sisestab Politsei- ja Piirivalveamet süstematiseeritud andmebaasi. Alates 2020. aastast märgitakse infolehele laste puhul ka nende seos: kannatanu, tunnistaja või puudutatud isik.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Perevägivald Eestis: politsei saab 40 kõnet päevas, kolmandikul juhtudel on pealtnägijaks või ohvriks laps.* (2018). Politsei- ja Piirivalveamet. <https://www.politsei.ee/et/uudised/perevaegivald-ees-tis-politsei-saab-40-konet-paeevas-kolmandikul-juhtudel-on-pealtnaegijaks-voi-ohvriks-laps-327> (külastatud 01.10.2021).

²⁸ Hädaohu puhul elule või tervisele tuleks helistada numbril 112.

„Puudutatud isik“ tähendab, et laps oli seotud lähisuhtevägivald juhtumiga, kuid pole otseselt kannatanu: näiteks nägi juhtumit pealt või kuulis seda, olles ise kõrvaltoas.

2020. aastal oli lähisuhtevägivald juhtumitega seotud enam kui 4700 last²⁹, 2021. aastal juba enam kui 6000 (tabel 2). Neist umbes 900 on ka ise selles juhtumis kannatanud, umbes 100 tunnistajad ning ülejäänud väga suur osa on perevägivald pealtnägijad. 2021. aastal oli selliseid lapsi²⁵ enam kui 5115. Nagu alamärkuses 25 välja toodud, on osa lastest selles arvestuses mitmekordselt: need on lapsed, kes on aasta(te) jooksul korduvalt nende perevägivaldajuhtumite pealtnägijad ja/või kannatanud, millele politsei on reageerinud. See aga tähendab, et arvestuses n-ö mitu korda kajastuvate juhtumite puhul on tegu lastega, kellele perevägivald kogemine või selle nägemine pole ühekordne.

Tabel 2. Lähisuhtevägivald infolehtede märgitud laste arv aastatel 2020–2021

	2020	2021
Kannatanu	907	922
Puudutatud isik*	3713	5115
Tunnistaja	110	114
KOKKU	4730	6151

Allikas: Politsei- ja Piirivalveamet

KOV-ide lastekaitsetööl on tähtis koht abivajavatele lastele toe pakkumisel. Abivajava lapse juhtumi andmed kantakse STAR-i: KOV avab STAR-is n-ö pöördumise. Seega võivad selles arvestuses olla lapsed sarnaselt LSV infolehega mitmekordselt, seda juhul, kui KOV avab sama pere või lapse kohta aja jooksul mitu pöördumist. Andmetest (tabel 3) on näha, et KOV-id on nii 2020. kui 2021. aastal registreerinud pöördumisi tuhandete Eesti laste kohta. See number ei sisalda LSV infolehtede kaudu KOV-ini jõudnud juhtumeid, mille puhul pöördumise registreerib STAR-is Politsei- ja Piirivalveamet.

Tabel 3. KOV-i registreeritud pöördumised STAR-i süsteemis aastatel 2020–2021

	2020			2021		
	LK*	Muu KOV	KOKKU '20	LK	Muu KOV	KOKKU '21
Abivajav laps	1399	89	1488	2613	207	2820
Hädaohus olev laps	59	10	69	61	2	63
Pöördumine lasteabitelefoni	107	13	120	182	24	206
Peresisene väärkohtlemine, vägivald	440	837	1277	629	980	1609

* LK-lastekaitse. Alates maist 2020 märgitakse sotsiaalteenuste ja -toetuste andmeregistrisse STAR KOV-i lastekaitse pöördumised (sisult registreering konkreetse juhtumi kohta) eraldi liigitusena, eristades neid muudest KOV-i sisestustest. Päring on tehtud 22.02.2022. Päring on tehtud registreeritud pöördumise saabumise aja alusel. 2020. aasta andmed perioodi mai–detsember kohta. Välja on jäetud sotsiaalkindlustusameti (SKA) lastekaitse pöördumised. Päring on tehtud ainult klassifikaatoriga kirjeldatud pöördumiste teemade kohta, vabatekstina kirjeldatud teemad on välja jäetud.

Allikas: Sotsiaalkindlustusamet

²⁹ LSV infolehe andmed on juhtumipõhised. See tähendab, et kui peres on samal aastal mitu perevägivaldajuhtumit, mille puhul täidab politsei LSV infolehe, siis on lapsed selles arvestuses mitmekordselt.

Ohvriabi ei kogu andmeid sellise detailsusastmega, et oleks võimalik eristada, millised neist lastest, keda ohvriabi on aidanud, on perevägivalda pealt näinud. Ohvriabi üldised andmed ja MARAC-i³⁰ juhtumikorralduse andmed annavad siiski alust oletada, et selliseid lapsi on Eestis märkimisväärsel hulgal, sest ohvriabi andmetel toetab ohvriabi kõige sagedamini lähisuhtevägivalla all kannatanuid. Ohvriabisse jõudis 2020. aastal 4401 uut juhtumit, millega oli seotud 5488 inimest, sh 768 alaealist last. 2021. aastal oli 3814 uut juhtumit, millega oli seotud 4129 kannatanut, nende seas 589 alaealist kannatanut. Isegi kui laps pole neis juhtumites olnud füüsiliselt kannatanu, on suur osa neist kindlasti olnud perevägivalla pealtnägijateks.

Ohvriabist saadud MARAC-i juhtumite info näitab, et 2021. aastal lisandus MARAC-idesse üle Eesti 128 uut juhtumit (võrreldes 2020. aastaga vähenes MARAC-i suunatud juhtumite arv 16% võrra, 2020. aastal oli 153 uut juhtumit). MARAC-i vaateväljas on aastate lõikes olnud enamasti alaealiste lastega pered. MARAC juhtumitega oli 2021. aastal seotud 216 alaealist last. 2021. aasta esimesel poolel lisandunud juhtumitest 72% (st 51) juhtumi puhul kasvasid peres alaealised lapsed – kokku 126 last. Noorimad neist olid imikud, 17 juhtumi puhul kasvas peres alla aastane laps. Kuigi enamasti oli juhtumiga seotud 1–2 alaealist last, kasvas 21 juhtumi puhul kannatanu peres kolm last või rohkem.

2021. aastal oli **naiste tugikeskustesse** nõustamisele tulnud naiste arv eelnevate aastatega võrreldaval tasemel (2021. aastal 2079, 2020. aastal 2153 ja 2019 aastal 2177 naist). Naiste tugikeskuste andmed näitavad, et umbes 80% naiste tugikeskustesse pöördumise juhtumitest on seotud ka lastega. Majutust vajas 160 naist ja 132 last.

Kokkuvõtteks, erinevate Eesti ametiasutuste kogutavad andmed annavad pildi, kui palju on Eestis abivajavaid lapsi. Viimastel aastatel on infosüsteemides tehtud mitmeid arendusi, mis võimaldavad saada varasemast parema ülevaate ka perevägivallaga kokkupuutunud lastest ning nende teekonnast sotsiaal- ja õiguskaitsesüsteemis. Andmed näitavad, et selliste laste arv ulatub Eestis igal aastal tuhandetesse.

³⁰ MARAC (*Multi-Agency Risk Assessment Conference*) on võrgustikupõhine juhtumikorralduse mudel, mille eesmärgiks on tuvastada kõrge riskiga lähisuhtevägivalla ohvrid ning kindlustada nende kaitse mitmete asutuste spetsialistide koostöös ning seeläbi vähendada lähisuhtevägivalla ja selle raskeid tagajärgi. (Sotsiaalkindlustusamet. <https://sotsiaalkindlustusamet.ee/et/ohvriabi-huvitis/marac-juhtumikorralduse-mudel>. (külastatud 19.12.2021)).

3. ÕIGUSANALÜÜS

Rahvusvahelise õiguspraktika lähtekohaks on, et vägivaldses keskkonnas elamine on lapse jaoks lühiajaline riskifaktor ning rahvusvaheliste uuringute kohaselt mõjub lapsele negatiivselt nii otsese füüsilise vägivalla kogemine kui ka vägivalla kontekstis elamine või vägivalla pealtnägimine ja kuulmine.³¹ ÜRO lapse õiguste komitee hinnangul on vägivalla kontekstis elamisel nii arengut kui ka käitumist mõjutavad tagajärjed (nt koolikohustuse mittetäitmine, agressiivne, antisotsiaalne, ennasthävitatav või teiste suhtes vägivaldne käitumine) ning võib kaasa tuua muuhulgas suhete halvenemise, haridustee katkemise või õigusvastase käitumise.³² Lisaks näitavad uuringud, et vägivaldkeskkonnas elamine tõstab lapse tagakiusamise, ärakasutamise riski ning sellega kaasneb otsene oht langeda ise füüsilise, vaimse või seksuaalse vägivalla ohvriks. Lisaks kasvab risk, et selline laps paneb täiskasvanuna toime lähisuhtevägivalda või on lähisuhtevägivalla ohvriks.³³

3.1. Vägivaldada pealt näinud last puudutav rahvusvahelis-õiguslik regulatsioon

Rahvusvahelised lapse õiguseid reguleerivad lepingud, ennekõike ÜRO lapse õiguste konventsioon,³⁴ annavad laiemalt rahvusvahelis-õigusliku raamistiku laste vägivalla eest kaitsmise kohustusele. Vägivalla kontekstis olevat last puudutav täpsem regulatsioon tuleneb Euroopa Nõukogu egiidi all vastu võetud Euroopa Nõukogu naistevastase vägivalla ja perevägivalla ennetamise ja tõkestamise konventsioonist (edaspidi Istanbuli konventsioon),³⁵ mille Eesti ratifitseeris 2017. aastal. Istanbuli konventsiooni kohaselt tekitab vägivalla pealt nägemine või kogemine lapses hirmu ja traumasid ja mõjutab negatiivselt lapse arengut.³⁶ Seetõttu näeb Istanbuli konventsioon ette, et vägivalda kogenud või pealt näinud lastele tagatakse nende vajadusele vastav abi ja tugi. Lisaks reguleerib kuriteohvrite õiguste ja abistamise valdkonda EL ohvrite direktiiv.³⁷

³¹ Nt GREVIO, 'San Marino: Baseline Evaluation Round' (GREVIO/Inf(2021)6 2021) p 121.

³² CRC Committee, 'General Comment No. 13: The Right of the Child to Freedom from All Forms of Violence' (CRC/C/GC/13 18 April 2011) p 15.

³³ *Ibid.*

³⁴ Lapse õiguste konventsioon, RT II 1996, 16, 56. <https://www.riigiteataja.ee/akt/24016>.

³⁵ Naistevastase vägivalla ja perevägivalla ennetamise ja tõkestamise Euroopa Nõukogu konventsioon, RT II, 26.09.2017, 2, <https://www.riigiteataja.ee/akt/226092017002>.

³⁶ Council of Europe, 'Explanatory Report to the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence' (11.05.2011) p-d 143–144; GREVIO, 'Sweden: Baseline Evaluation Round' (GREVIO/Inf(2018)15 21.01.2019) p 147.

³⁷ Konsolideeritud tekst: Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2012/29/EL, 25. oktoober 2012, millega kehtestatakse kuriteohvrite õiguste ning neile pakutava toe ja kaitse miinimumnõuded ning asendatakse nõukogu raamotsus 2001/220/JSK, <http://data.europa.eu/eli/dir/2012/29/2012-11-15>.

ÜRO lapse õiguste komitee leiab, et vägivalda kogemine on lapse jaoks oluline riskitegur, millel on tõsised pikaajalised mõjud ning mis võib põhjustada lapse enda vägivaldset käitumist. Komitee seostab vägivalda mõju all elamise mitme artiklis 19 keelatud vägivalda vormiga.³⁸

3.1.1. Üldpõhimõtted

ÜRO lapse õiguste konventsiooni artikkel 19 sätestab lapse kaitse igasuguse füüsilise ja vaimse vägivalda vastu ning nõuab, et riik rakendaks kõikvõimalikke kaitseabinõusid sellise vägivalda vähendamiseks:

- 1. Osalisriigid rakendavad kõiki seadusandlikke, administratiivseid, sotsiaalseid ja haridusalaseid abinõusid, et kaitsta last igasuguse füüsilise ja vaimse vägivalda, ülekohtu või kuritarvituse, hooletussejätmise, hooletu või julma kohtlemise või ekspluateerimise, kaasa arvatud seksuaalse kuritarvituse eest, kui laps viibib vanema(te), seadusliku hooldaja või seaduslike hooldajate või mõne teise lapse eest hoolitseva isiku hoole all.*
- 2. Niisugused kaitseabinõud peaksid hõlmama tõhusaid vahendeid sotsiaalprogrammide ellurakendamiseks, mis tagaksid vajaliku toetuse lapsele ja nendele, kes tema eest hoolitsevad, samuti ka muude eelpool nimetatud lapse väärkohtlemise juhtude vältimise, kindlakstegemise, neist teatamise, nendele osutamise, nende uurimise, käsitlemise ja järelmenetluse ning vajadusel kohtuliku sekkumise.*

Riigi kohustust kaitsta lapsi vägivalda eest tuleb selle sätte valguses tõlgendada laialt nii, et see peaks hõlmama laste kaitset ka olukorras, kus laps on vägivalda pealtnägija või -kuulja või elab pidevalt ebaturvalises ja vägivaldses keskkonnas. LÕK komitee rõhutab sealjuures, et kaitse vägivalda vastu ei piirdu ainult lapse kannatanuks olemise tunnustamisega, vaid nõuab laiemat lapse õiguste tagamist ning lapse toetamist, sh lastele suunatud teenuste pakkumist ning võimaliku vägivalda ennetamist. Lapse õiguste tagamisel tuleb arvesse võtta kõiki asjakohaseid lapse õiguste konventsiooni üldpõhimõtteid – lapse parimaid huve (art 3), mittediskrimineerimist (art 2), lapse kaasamist (art 12), lapse õigust elule ja arengule (art. 6) ning tervisele (art 24). Istanbuli konventsiooni artikkel 26 tagab spetsiifilisema kaitse ja toe vägivalda tunnistajaks olnud lapsele:

- 1. Konventsiooniosalised võtavad kasutusele vajalikke seadusandlikke või muid meetmeid tagamaks, et ohvrite kaitsmisel ja tugiteenuste osutamisel arvestatakse konventsiooni kohaldamisalasse kuuluvate kõigi vägivalda vormide tunnistajaks olnud laste õigusi ja vajadusi.*
- 2. Käesoleva artikli kohaselt kasutusele võetavad meetmed hõlmavad konventsiooni kohaldamisalasse kuuluvate kõigi vägivalda vormide tunnistajaks olnud laste eakohast psühholoogilist nõustamist ning arvestavad lapse parimate huvidega.*

Selle sätte rakendamisel tuleb silmas pidada konventsiooni artiklis 18 sisalduvaid üldiseid kohustusi ning LSV ohvritele ette nähtud kaitsemeetmeid (ennekõike art 56). Lisaks sisalduvad mitmed artikli 26 praktikas rakendamiseks vajalikud nõuded EN Istanbuli konventsiooni teistes sätetes.

³⁸ CRC Committee, 'General Comment No. 13: The Right of the Child to Freedom from All Forms of Violence' (CRC/C/GC/13 18 April 2011) p 20.

Euroopa inimõiguste kohus (EIK) on lähisuhtevägivalda analüüsinud ennekõike Euroopa inimõiguste konventsiooni³⁹ (EIKonv) artiklite 2 (õigus elule) või 3 (piinamise ja ebainimliku kohtlemise keelamine) ja 8 (õigus perekonnaelule) kontekstis. EIK kohtupraktika keskmes on riigi kohustus uurida toimunut, sh hinnata nii ohvri kui ka tema pereliikmete riske, arvestades sealjuures LSV spetsiifilist konteksti.⁴⁰

Kokkuvõtlikult peaksid riigid erinevate rahvusvaheliste järelevalveorganite praktika kohaselt LSV-d pealt näinud laste kohtlemisel järgima vähemalt järgmiseid üldiseid kohustusi.

- Riigil on kohustus hinnata ohvri ja tema pereliikmete LSV-ga seonduvaid riske, kasutades rahvusvaheliselt tunnustatud ja teadmuspõhiseid hindamisinstrumente.⁴¹
- Lapsed on LSV kontekstis nii ohvrite kui ka tunnistajatena eriliselt haavatavad ja erilise kaitsevajadusega isikud, kellele tuleb õigused tagada uurimise ja kohtumenetluse kõigis etappides, kellele tuleb pakkuda tuge ja abi ning kelle spetsiifilisi vajadusi võetakse arvesse, sh pakutakse neile tasuta õigusabi ning kaitset.⁴²
- Vastus last puudutavale vägivaldale peab olema holistlik, sh tuleb lapsele tagada igakülgne ja sidus abi, mis on interdistsiplinaarne ja koordineeritud ning tagab lapse õiguseid.⁴³
- Kasutatavad meetmed peavad arvestama kannatanu ja lapse ning vägivallatseja vahelisi suhteid ning keskkonda⁴⁴ ning LSV ohvrile pakutav abi peab arvesse võtma ning tagama ka kohalolnud ja/või vägivalda pealt näinud laste õiguseid ja vajadusi.⁴⁶
- Riik peab edasist vägivalda ennetama, hinnates riske ning kasutades vajadusel kriminaal-õiguslikku heidutust, sh kaitsemeetmeid.⁴⁵
- Erinevate riiklikku abi pakkuvate osapoolte tegevus peab olema koordineeritud ning rollid selgelt jaotatud.⁴⁶ Sealjuures peab võrgustikutöö hõlmama kõikvõimalikke osapooli, sh ka tervishoiusüsteemi.⁴⁷
- Riik peab tagama detsentraliseeritud, sh MTÜ-de ja kohalike omavalitsuste poolt pakutavate teenuste puhul nende ühtlase kvaliteedi ning teenuste ühtlase rahastamise.⁴⁸ GREVIO on rõhutanud, et sarnases olukorras olevate vägivalda pealt näinud laste kohtlemine ning erinevate KOV-ide ja riigi poolt pakutav tugi ning tehtavad otsused peavad olema sarnase taseme ja kvaliteediga. Sealhulgas tuleb abi tagada ka neile lastele, kelle üle peavad vanemad hooldusõigusvaidlust.⁴⁹

³⁹ Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon, RT II 2010, 14, 54. <https://www.riigiteataja.ee/akt/13320295>.

⁴⁰ Talpis v Itaalia, EIK 2 märtsi 2017.a. otsus asjas nr 41237/14; Kurt v Austria, EIK suurkoja 15. juuni 2021.a. otsus asjas nr 62903/15.

⁴¹ Kurt v Austria, EIK suurkoja 15. juuni 2021.a. otsus asjas nr 62903/15, p 161-164.

⁴² EL ohvrite direktiivi art 22 lg 4 viitab kuriteo ohvriks olevate laste erilisele kaitsevajadusele. Lapstunnistaja erilist kaitsevajadust nõuab Istanbuli konventsiooni artikkel 56 lg 2. Lapsohvri ja -tunnistaja erilist kaitsevajadust tõi välja ka Euroopa Kohtu kohtujurist G. Hogan oma 11. märtsi 2021 a ettepanekus arvamusele 1/19, p 120. ECLI:EU:C:2021:198, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/et/TXT/?uri=CELEX:62019CC0001>.

⁴³ CRC Committee (viide 32) p-d 39, 45; Council of Europe (viide 36) p-d 113–114.

⁴⁴ Council of Europe (viide 36) p-d 115–116.

⁴⁵ Talpis v Itaalia, EIK 2 märtsi 2017.a. otsus asjas nr 41237/14; Kurt v Austria, EIK suurkoja 15. juuni 2021.a. otsus asjas nr 62903/15.

⁴⁶ CRC Committee (viide 32) p 42(a)(ii); Council of Europe (viide 36) p-d 113–114.

⁴⁷ GREVIO, 'Monaco: Baseline Evaluation Round' (GREVIO/Inf(2017)3 2017) p 97.

⁴⁸ CRC Committee (viide 32) p 42(a)(iii-iv); Council of Europe (viide 36) p-d 74–82.

⁴⁹ GREVIO, 'Denmark: Baseline Evaluation Round' (GREVIO/Inf(2017)14 24.11.2017) p 135.

- Riik peab tagama standardiseeritud ja igakülgse andmete kogumise, mis võimaldaks hinnata võetud meetmete mõju ja edukust.⁵⁰

3.1.2. Lapse õiguste keskne lähenemine

Lapse õiguste kandvaks ideeks on lapse õiguste kesksus ning lapse õigustega arvestamine kõigi lapsega kokku puutuvate täiskasvanute poolt. Seetõttu tuleb LSV-d pealt näinud lapsega suhtlemisel ning tema kohta erinevates menetlustes otsuste tegemisel lisaks kaitsemeetmetele tagada ka lapse menetluslikud õigused⁵¹ ning muuhulgas kaaluda ka seda, kuidas tagada menetluses lapse õiguseid, sh lapse parimat huvi kõige paremini. Rahvusvahelise õiguse perspektiivist on lapse tsiviil- või kriminaalõiguslikust menetlusseisundist olulisem see, et erinevat liiki menetlustes tagatakse lapse menetluslike õiguseid. LSV-st tulenevad erinevad menetlused peavad võtma arvesse lapse erilist haavatavust ning tagama menetluses lapse õigused.

EL ohvrite direktiivi üheks fookuseks on lapsohvrite õiguste ja kaitsevajaduse tagamine kriminaalmenetluses. Direktiivi rakendamise lähtekohaks on lapse parimad huvid, mis nõuab lapsohvrite käsitlemist ja kohtlemist kui direktiivis tagatud õiguste täieõiguslikku omanikku ning lapsele peab olema tagatud nende õiguste teostamise võimalus.⁵² EL ohvrite direktiivi artikli 2 kohaselt on ohver isik, kes on kannatanud kahju, mis võib olla nii füüsiline, vaimne kui ka emotsionaalne. See lai definitsioon võimaldab teoreetiliselt vägivalda pealtnäinud või -kuulnud last kohelda ohvrina, kui vägivalla kontekstis olemine on talle kahju tekitanud. Samas puudub asjakohane Euroopa Kohtu praktika, mis võimaldaks sellist laiendavat tõlgendust kinnitada. Rahvusvahelise õiguse kohaselt on hindamine, kas vägivalda pealt näinud laps peab osalema menetluses või milline on tema menetlusõiguslik staatus, riigi diskretsioon. GREVIO praktika analüüs näitab, et on riike, kes kohtlevad vägivalda pealt näinud lapsi automaatselt kannatanutena ning tagavad neile kannatanutega samad õigused.⁵³ On riike, kes kohtlevad vägivalda pealt näinud lapsi tunnistajatena⁵⁴, ning on riike, kes hindavad iga lapse juures eraldi, kas tegemist on kannatanuga või mitte ning kelle fookuses on lastele lastekaitse ja sotsiaalabi teenuste pakkumine.

LSV-d pealt näinud lapsele tuleb minimaalselt tagada järgmised menetluslikud õigused:

- Lapsele tuleb anda võimalus väljendada oma seisukohti igas teda puudustavas menetluses ning lapse ärakuulamisel tuleb arvesse võtta lapse vanust ja küpsust.⁵⁵

⁵⁰ CRC Committee (viide 33) p 42(a)(v).

⁵¹ GREVIO, 'Portugal: Baseline Evaluation Round' (GREVIO/Inf(2018)16 21.01.2019) p 147.

⁵² Ohvrite direktiivi preambul, p 14, artikkel 1 lg 2.

⁵³ GREVIO, 'Austria: Baseline Evaluation Round' (GREVIO/Int(2017)4) p 116. Austria on võrdsustanud otseste ja kaudsete kannatanute staatuse sotsiaalkaitseüsteemis ning tagab mõlemale grupile lastele võrdse ohvriabi toe.

⁵⁴ GREVIO, 'Portugal: Baseline Evaluation Round' (GREVIO/Inf(2018)16 21.01.2019) p 147.

⁵⁵ LÖK ei nõua siin, et lapsele oleks menetluses antud kindel menetluslik staatus. LÖK artikkel 12(1-2), EL ohvrite direktiivi artikkel 10 ja 18. EL ohvrite direktiiv ei hõlma laiemat tunnistajate kaitset ning ei nõua lapsekeskset menetlust, mistõttu tuleb siin rakendada LÖK-st tulenevaid üldiseid lapse õiguseid. DG Justice Guidance document related to the transposition and implementation of Directive 2012/29/EU, Ref. Ares(2013)3763804, 19.12.2013, lk 39-40. Lapstunnistajate kaitset täpsustab ECOSOC Resolution 2005/20, Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime, <https://www.un.org/en/ecosoc/docs/2005/resolution%202005-20.pdf> (28.02.2022), p-d 10, 16.

- Lapsohvrile tuleb kriminaalmenetluse ajal tagada õigus kaitsele, sh vajadusel ka sõltumatule esindajale.⁵⁶ Sealhulgas rõhutab GREVIO, et LSV-d pealt näinud lapsele tuleb pakkuda sarnast õigusabi nii kriminaal- kui ka tsiviilmenetluses.⁵⁷
- LÕK artikkel 12 kohaselt on lapsel õigus vabalt väljendada oma vaateid teda puudutavas asjas. Selle õiguse tagamiseks on hädavajalik tagada lapse õigus eakohasele informatsioonile, sh tuleb lapsele anda infot erinevate menetluslike ning abivõimaluste kohta.⁵⁸ Eriti oluline on informatsiooni tagamine asjassepuutuvus kohtumenetluses.⁵⁹

Lapse menetluslike õiguste kõrval on sama tähtis last toetada ning tagada talle igakülgne abi. Nii heitis GREVIO näiteks Portugalile ette liigset fookust lapse tunnistajana menetluses osalemisele ning jättis tagaplaanile lapse toetamise ja kaitse ning tema õiguste tagamise kaudse kannatanuna.⁶⁰

3.1.3. Fookus teavitamisel, riskide hindamisel, lapse toetamisel ja abistamisel

Lapse õiguste sisuliseks tagamiseks on oluline, et lastele endile ja nendega kokku puutuvatele inimestele on loodud võimalused anda vägivallaga seotud probleemidest teada enne, kui need jõuavad kriisi tasemele. Sealjuures on oluline, et lastega töötavad täiskasvanud oskavad märgata nii otseseid kui ka kaudseid signaale ning ka selliseid märke, kus laps sõnaselgelt abi ei küsi. Samuti tuleb tagada selline teavitamisvõimalus haavatavamas olukorras olevatele lastele.⁶¹

- Teavitamiskohustus. Vägivalla kahtlusest või riskist peaksid lastega otseselt töötavad ametnikud olema kohustatud teada andma. Kui selline teavitus on tehtud heas usus, tuleb teavituse teinud ametnikule tagada vajalik kaitse.⁶²
- Teavitajale peab olema selge, kellele ja millist infot edastada. Nii näiteks tunnustab GREVIO Taani lastekaitseüsteemis sisalduvat kohustust, kus kõik lastega töötavad ametnikud peavad oma kahtlustest teavitama sotsiaalkaitseüsteemi.⁶³ Sealjuures rõhutatakse haridussüsteemis töötavate isikute teavituste olulisust. Pärast teavituse saamist peab Taani kohaliku omavalitsuse lastekaitseüsteem 24 tunni jooksul teatele reageerima ning hindama, kas laps on ohus.
- Tuleb luua turvaline, konfidentsiaalne ja ligipääsetav üldine võimalus lapse suhtes toimunud vägivallast teavitamiseks. Selliseks teavitamise meetmeks võib olla näiteks 24 tundi kättesaadav valvetelefon.⁶⁴

⁵⁶ EL ohvrite direktiivi artikkel 24. ECOSOC resolutsioon 2005/20 laiendab õigust asjakohasele õigusabile ka lapstunnistajatele, p 19(a).

⁵⁷ GREVIO, 'Portugal: Baseline Evaluation Round' (viide 47) p 224–226.

⁵⁸ CRC Committee, 'General Comment No. 13', p 48–49.

⁵⁹ *Ibid*, p 54.

⁶⁰ GREVIO, 'Portugal: Baseline Evaluation Round' (viide 47) p 147.

⁶¹ Istanbuli konventsiooni artikkel 27; CRC Committee (viide 33) p 48.

⁶² *Ibid*, p 49.

⁶³ GREVIO, 'Denmark: Baseline Evaluation Round' (viide 44) p 131.

⁶⁴ Vrd Istanbuli artiklis 24 nõutav tugitelefon. GREVIO, 'Andorra: Baseline Evaluation Round', GREVIO/Inf(2020)18, 30.11.2020, p 182.

LÕK komitee hinnangul peab olemasolev raporteerimismehhanism sisaldama järgmisi meetmeid:⁶⁵

- informatsioon võimalikust abist ja õiguskaitsevahenditest;
- lapsele osalemisvõimaluse andmine teda puudutavas menetluses;
- sobivate tegutsemisjuhiste loomine ja laialdane reklaamimine, mida lapsed saaksid riskiolukorras kasutada;
- tugimehhanismide, sh lastele ja peredele suunatud teenuste loomine;
- nende ametnike koolitamine ja toetamine, kes sellises raporteerimissüsteemis osalevad.

Isikud, kelleni seesugused teavitused jõuavad, peavad teadma (sh olema saanud asjakohaseid juhiseid ja koolitust), kuidas saadud teatega edasi toimida. Sealjuures peavad nad teadma, millistele ametkondadele sellised teavitused edastada, kes vastutab lapse abistamise koordineerimise eest, kuidas toimub asutuste vaheline infovahetus ja koostöö ning milline on sellise koostöö käitumisjuhend. Selline tugisüsteem peab sisaldama:⁶⁶

- kaasavat ja multidistsiplinaarset lapse ja tema hooldajate ning perekonna lühi- ja pikaajaliste vajaduste hindamist, kuhu on kaasatud laps, tema hooldajad ja perekond ning tagatakse lapsele õigus avaldada arvamust;
- hindamistulemuste jagamist lapse hooldajate ja perega;
- lapse ja pere suunamist asjakohastele nende vajadustele vastavatele teenustele;
- tulemuste jälgimist ja vajadusel uut vajaduste hindamine.

Nii LÕK kui ka Istanbuli konventsioon rõhutavad, et vägivalda pealt näinud lapsega tegelemise keskmes peab olema lapse toetamine ja abistamine ning toetavate meetmete eelduseks on, et võimalikud vägivalda toetavad ühiskondlikud, perekondlikud või üksikisikuga seotud riskifaktorid on selgelt identifitseeritud ning lastega töötavad isikud oskavad neid riskifaktoreid ära tunda ning vägivalda esinemisel on isikul kohustus teavitada riigi ametkondi, mis peaks selle peale hakkama automaatselt toimima.⁶⁷

- Kõik lastega kokku puutuvad isikud (i.k. *'all who come in contact with children'*) peaksid tundma võimalikke vägivalda riskifaktoreid.⁶⁸
- Riik peab pakkuma lastega töötavatele isikutele sobivat koolitust ning juhiseid, et nad saaksid riskifaktorite ilmnemisel pakkuda lapsele asjakohast, sh ka erakorralist abi, või suunata tegutsemine edasi sobivatele ametnikele.⁶⁹

⁶⁵ CRC Committee (viide 32) p 49.

⁶⁶ CRC Committee, 'General Comment No. 13', p-d 49-50.

⁶⁷ CRC Committee (viide 32) p 48.

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ *Ibid.*

Riik peab riske, sh riski LSV-d pealt näinud lapsele, hindama erinevates kokkupuute staadiumites.

- Vägivallast teada saades peab riik analüüsima nii kannatanut puudutavaid otseseid riske kui ka riski, millega vägivallatseja ohustab peres elavaid lapsi.⁷⁰
- Lapse olukorda tuleb kontrollida ka vägivallaga seotud uurimisel ja kohtumenetluses, sh tuleb hinnata vägivalla pealt näinud lapse riske ja kaitsevajadust⁷¹ ning pakkuda talle sobivat tuge⁷². Vajadusel tuleb tagada tekkinud kahjude hüvitamine.⁷³
- Lapse turvalisus on otseselt seotud vanema turvalisusega ning kui lapse keskkond on muutunud turvaliseks, on lapsele pakutav abi eriti mõjus siis, kui laps saab olla koos tema jaoks turvalise vanemaga. Seega tuleb riskide ja kaitsevajaduse hindamisel muu hulgas hinnata, kas oleks võimalik abi pakkuda lapsele ja vanemale koos.⁷⁴
- LSV ohvrile ja lapsele pakutav abi peab olema tasuta.⁷⁵

GREVIO praktikas laieneb kaitsevajaduse hindamine ka muudele seotud menetlustele, sh on see oluline tsiviilõiguslike kaitsemeetmete võtmisel (lapse perest eraldamine või vanemlike õiguste piiramine). Nii hindas GREVIO Taani osas positiivselt seda, et lapsele ja vägivalla all kannatanud vanemale pakuti psühhosotsiaalset tuge, kuid negatiivseks peeti seda, kui esmaseks last puudutavaks kaitseabinõuks on tema eraldamine perest.⁷⁶ GREVIO hinnangul tuleb seetõttu esmaselt tagada abi vägivalla ohvriks olevale vanemale, misjärel tuleb tegeleda lapse huvide tagamisega.⁷⁷ GREVIO viitab samas mitmes riigis esinevale praktilisele probleemile, kus holistilise abi tagamine nii vägivalla kannatanuks olnud naisele kui ka tema lastele ei ole vahendite piiratuse tõttu näiteks turvakeskuses võimalik ning erinevat tuge pakuvad erinevad asutused, kelle kõigi poole tuleb eraldi pöörduda.⁷⁸

3.1.4. LSV-d näinud lapse kriminaalmenetlusõiguslik staatus ja õigused

Rahvusvaheline õigus ei defineeri üheselt, milline menetlusõiguslik positsioon tuleb vägivalla pealt näinud lapsele kriminaalmenetluses anda. LÕK komitee hinnangul on vägivalla pealtnägimine või vägivalla kontekstis elamine lapse hooletusse jätmine (i.k. *neglect* või *negligent treatment*).⁷⁹ Seega tõlgendab LÕK komitee vägivalla mõistet laialt ning peab vägivalla pealtnägemist või kogemist osaks vaimsest vägivallast. Sellise lähenemise kohaselt võib vägivalla pealt näinud last pidada nii selle vägivalla tunnistajaks kui ka ohvriks.⁸⁰

⁷⁰ Kurt v Austria, p 159.

⁷¹ GREVIO, 'Albania: Baseline Evaluation Round' (GREVIO/Inf(2017)13 24.11.2017) p 190.

⁷² *Ibid.*

⁷³ CRC Committee (viide 32) p p 41(f).

⁷⁴ GREVIO, 'Denmark: Baseline Evaluation Round' (n 44) p 133.

⁷⁵ GREVIO, 'Albania: Baseline Evaluation Round' (n 65) p 190.

⁷⁶ Samasugust tendentsi märkas GREVIO ka Rootsis: 'Sweden: Baseline Evaluation Round' (viide 36) p 148.

⁷⁷ GREVIO, 'Denmark: Baseline Evaluation Round' (n 44) p 134.

⁷⁸ GREVIO, 'Austria: Baseline Evaluation Round' (n 46) p 117.

⁷⁹ CRC Committee (viide 32) p 20.

⁸⁰ *Ibid.*, p 21(e).

Euroopa Nõukogu hinnangul tuleb vägivalda pealt näinud last kohelda teisese kannatanuna ('secondary victim'), kellele tuleks tagada esmase kannatanuga võrreldav kaitse.⁸¹ Samasugust lähenemist kinnitab ka Istanbuli konventsiooni seletuskiri, mille kohaselt kannatab laps vägivalda all ka juhul, kui vägivald ei ole otseselt tema vastu suunatud; vägivalda pealtnägimine või -kuulmine on piisav selleks, et last ohvrivastada.⁸² Istanbuli konventsiooni artikkel 26 tagab kaitse ja toe vägivalda tunnistajaks olnud lastele. Konventsiooni seletuskirjas leitakse, et artikkel 26 viitab nii neile lastele, kes vägivalda pealt nägid või kuulsid, kui ka lastele, kes näevad pikaajaliselt vägivalda tagajärgi.⁸³

Seega nõuavad nii LÕK kui ka Istanbuli konventsioon, et kannatanu mõistet tõlgendatakse laialt ning sinna hõlmatakse nii vägivalda otseseks ohvriks olnud lapsed kui ka vägivalda pealt näinud või -kuulnud lapsed ja lapsed, kes näevad pikema aja vältel vägivalda tagajärgi. Lisaks võivad sellised lapsed olla vaimse vägivalda otsesed ohvrid. Sellist laia tõlgendust toetab ka EL ohvrite direktiivi artikkel 2. Kokkuvõtlikult ei kirjuta rahvusvaheline õigus riigile lapse menetlusõiguslikku positsiooni ette. Küll annab rahvusvaheline õigus juhiseid lapse õiguste tagamiseks ja kohtlemiseks erinevas võimalikus menetluses.

- Riik peab tagama, et LSV uurimisega tegelevad sobiva väljaõppe saanud spetsialistid, kes on saanud oma ülesannetele vastava spetsiifilise igakülgse koolituse.⁸⁴ Uurimine peab olema lapse õiguste keskne ning suhtuma lapse vajadustesse tundlikult ja hoolega.⁸⁵
- Menetlus peab olema lapsesõbralik ning tagama, et vägivald identifitseeritakse korrektset ning kogutakse vajalikud tõendid võimalikuks haldus-, tsiviil- või kriminaalmenetluseks.⁸⁶
- On oluline, et selline menetlus ei tekita lapsele edasist kahju ning taasohvristamist. Seetõttu tuleb sellises menetluses anda lapsele võimalus oma seisukoha avaldamiseks.⁸⁷

Võimalike menetluste kontekstis on oluline tagada erinevate menetluste omavaheline sobiv infovahetus. Kohtumenetluses on määrava tähtsusega järgmiste lapse õiguste tagamine.⁸⁸

- Lapsele ja vanematele tuleb anda kohest ja kohast informatsiooni
- Vägivald kannatanud last tuleb (kohtu)menetluses kohelda lapsesõbralikult ja tundlikult ning võtta menetluses arvesse lapse olukorda, vajadusi, vanust, sugu, erivajadust ning arengutaset. Täielikult tuleb tagada lapse kehaline ja vaimne terviklikkus.
- Kohtumenetlus peab olema ennetav ning toetav. Kohtumenetlus peab toimima koostöös ja koordineeritult teiste abinõudega.
- Menetlus peab olema kiire.

Lapsest kannatanutele tuleb tagada sobiv kaitse läbi asjakohase kohtumenetluse, mida viivad läbi asjakohast koolitust⁸⁹ saanud spetsialiseerunud ametnikud. Last puudutav menetlus peab olema

⁸¹ PACE (n 46) p 2.2.

⁸² Council of Europe (viide 36) p 27.

⁸³ *Ibid*, p 144.

⁸⁴ CRC Committee (viide 32) p 51.

⁸⁵ Lapse õiguste keskne lähenemine on defineeritud *ibid*, p 59.

⁸⁶ *Ibid*, p 51.

⁸⁷ *Ibid*.

⁸⁸ *Ibid*, p 54.

⁸⁹ Koolitus peab olema interdistsiplinaarne ning hõlmama erinevas vanuses lapse õiguseid ja vajadusi. *ibid* p 56.

lapsesõbralik ning menetluses tuleb lapsest kannatanule muuhulgas tagada õigus hüvitisele, sobivad õiguskaitsevahendid ning kaebevõimalus.⁹⁰

GREVIO praktikas rõhutatakse, et hädaolukorras rakendatavate tõkendite ja lähenemiskeelu kohaldamisel peab arvesse võtma küll konkreetse kaasuse konteksti, kuid riigi esmaseks ülesandeks peab olema kannatanu turvalisuse hindamine ja tagamine.⁹¹ GREVIO hinnangul võivad taastavat õigust kasutavad meetmed (sh vahendamine või perelepitus) toetada last menetluses. Nii näiteks hindas GREVIO Monaco puhul positiivselt, et last koheldakse perelepituses kaudse kannatanuna.⁹² GREVIO hinnangul peab vägivaldajuhtumites vahendamine või lepitusmenetlus olema tundlik ning tagama vägivaldaohvrite õigused oleksid ka sellises menetluses piisavalt kaitstud.⁹³

3.1.5. Ennetamise olulisus

LÕK komitee hinnangul on LSV asjades oluline keskenduda ka ennetamisele. Nii tuleb keelustada kõik vägivalla vormid.⁹⁴ Ennetavad tegevused peavad sisaldama nii üldpreventiivseid meetmeid kui ka otseselt vägivalla ennetamisele suunatud meetmeid.⁹⁵ Üldpreventiivseteks meetmeteks on asjakohased sotsiaalprogrammid ning ennetavad toetavad teenused vägivalla riskis olevatele lastele ning nende peredele.⁹⁶ Oluline on identifitseerida võimalikud riskirühmad ning pakkuda neile proaktiivselt asjakohast tuge. Erilist tähelepanu tuleks pöörata erivajadustega lastele ja nende peredele.⁹⁷ Ennetavad meetmed peavad hõlmama nii sotsiaalpoliitilisi kui ka rahvatervisele suunatud meetmeid – LÕK komitee on eraldi välja toonud vaesuse vähendamise ja ennetamise; alkoholi- ja narkootikumidega seotud poliitika; eluaseme ja turvalise elukeskkonna ning vaimse tervisega seonduvad poliitika.⁹⁸ LÕK komitee rõhutab, et ennetavad on ka mitmed lastele vabaks ajaks pakutavad huvitegevused ja programmid.⁹⁹ Eripreventiivseteks meetmeteks on varjupaikade süsteemi loomine naistele ja lastele.¹⁰⁰

⁹⁰ *Ibid*, p 41(i), 56.

⁹¹ GREVIO, 'Albania: Baseline Evaluation Round' (n 65) p 184.

⁹² GREVIO, 'Monaco: Baseline Evaluation Round' (n 42) p 96.

⁹³ GREVIO, 'San Marino: Baseline Evaluation Round' (n 20) p-d 175–176.

⁹⁴ CRC Committee (viide 32) p 46. LÕK üldkommentaari ei nõua siinjuures otsesõnu igasuguse vägivalla kriminaliseerimist.

⁹⁵ *Ibid*, p-d 46–47.

⁹⁶ *Ibid*, p 41(h).

⁹⁷ *Ibid*, p 43(a)(ii).

⁹⁸ *Ibid*, p 43(a), 47(c).

⁹⁹ *Ibid*, p 43(b).

¹⁰⁰ *Ibid*, p 47(c).

3.2. Eesti regulatsioon rahvusvahelise praktika kontekstis

Viimasel kümnendil on laste erilist haavatavust tunnustanud ka Eesti õigus. Nii näiteks täiendati 2011. ja 2013. aastal KrMS¹⁰¹ alaealiste tunnistajate regulatsiooni ning võimaldati menetlejal kutsuda alaealise tunnistaja ülekuulamise juurde lastekaitse- või sotsiaaltöötaja, õpetaja või psühholoog.¹⁰² Tunnistajate üldine regulatsioon nõuab ka tunnistaja turvalisuse tagamist, kuid siinjuures ei nõuta eraldi alaealise tunnistaja vajaduste ja riskide hindamist ning nendega menetluse käigus arvestamist. Alaealisele tunnistajale ei ole automaatselt tagatud õigus kaitsele ning õigus informatsioonile. LÕK komitee alaealiste tunnistajate regulatsiooni osas Eestit ei kritiseerinud, kuid rõhutas vajadust tagada kõigis menetlustes lapse parim huvi ning lapse õigus olla ärakuulatud.¹⁰³

2014. aastal täiendati karistusseadustikku (edaspidi KarS)¹⁰⁴ § 118 lg 1 p-i 2 ning karistatavaks muutus ka kehalise väärkohtlemise raskema tagajärjena pikema kui nelja kuu pikkuse tervisekahju tekitamine. Muudeti ka KarS §-i 121 ning sinna lisatud lg 2 p-s 2 kriminaliseeriti täpsemalt kehaline väärkohtlemine lähi- või sõltuvussuhe, mille maksimaalne karistusmäär tõsteti viiele aastale.¹⁰⁵ Samal ajal lisandus KarS-i karistust raskendava asjaoluna isikuvastase süüteo toimepanemine täisealise poolt alaealise juuresolekul (KarS § 58 p 13). 2015. aastal lisandusid KrMS-is seoses EL ohvrite direktiivi ülevõtmisega kannatanute täiendavad õigused, mis kohalduvad ka kannatanuks olevatele lastele (nt õigus individuaalsete kaitsevajaduste hindamisele (KrMS § 37²), alaealise kannatanu õigus riigi õigusabile, kui kannatanu seadusliku esindaja huvid on vastuolus kannatanu huvidega (KrMS § 41 lg 3¹), õigus toetava isiku kaasamisele menetlustoimingule jne.¹⁰⁶ Spetsialistide seas on laiemalt teadvustatud ja kasutusele võetud lapsesõbraliku menetluse põhimõtted, sh viidatakse sagedamini Euroopa Nõukogu lapsesõbraliku menetluse põhimõtetele,¹⁰⁷ mis aitavad spetsialistidel paremini arvestada laste vajaduste ja õigustega. Vägivalla pealt nägemise mõju hindamist ja arvestamist lastekaitsetöös soovitab näiteks 2017. aastal koostatud lapse heaolu hindamise käsiraamat.¹⁰⁸

Käesoleva analüüsi uurimisküsimuse fookuses on vägivaldal pealt näinud lapse positsioon kriminaalmenetluses, kuid seda küsimust ei saa rahvusvahelise õiguse ja praktika kontekstis lahutada

¹⁰¹ Kriminaalmenetluse seadustik, RT I 2003, 27, 166; RT I, 08.07.2021, 9, <https://www.riigiteataja.ee/akt/krms>.

¹⁰² KrMS § 70 lg 1. Sama sätte lg 2 kohaselt on spetsialisti kaasamine kohustuslik, kui tunnistaja on noorem kui 10 või kui tunnistaja on noorem kui 14 ning ülekuulamine on seotud peregivalla või seksuaalse väärkohtlemisega.

¹⁰³ CRC Committee, Concluding observations on the combined second to fourth periodic reports of Estonia, CRC/C/EST/CO/2-4, 8.03.2017, p-d 21, 23.

¹⁰⁴ Karistusseadustik, RT 2001, 61, 364; RT I, 21.05.2021, 9, <https://www.riigiteataja.ee/akt/KarS>. Viidatud muudatused jõustusid 2015.a.

¹⁰⁵ Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus, RT I, 12.07.2014, 1, <https://www.riigiteataja.ee/akt/112072014001>. Muudatused jõustusid 2015. aastal.

¹⁰⁶ Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus, millega laiendatakse kannatanute õigusi kriminaalmenetluses, RT I, 06.01.2016, 5, <https://www.riigiteataja.ee/akt/106012016005>.

¹⁰⁷ 'Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Child Friendly Justice' (17 November 2010).

¹⁰⁸ Sotsiaalkindlustusamet, *Lapse heaolu hindamise käsiraamat* (2017).

küsimusest, millist tuge vägivalda pealt näinud lapsele pakutakse ning millised on kriminaalõiguse kõrval teised vägivalda pealt näinud lapsele kättesaadavad toetusmehhanismid, mis võiksid sellisele lapsele pakkuda tuge ja kaitset. Käesolev analüüs ei anna neist kaasnevatest küsimustest igakülgset ülevaadet, kuid kaardistab siiski peamise asjakohase regulatsiooni ning hindab üldplaanis seda, kas meetmed täidavad eelkaardistatud rahvusvahelisi kohustusi, analüüsimate detailset Eesti sotsiaalhoolekandesüsteemi või võimalikke paralleelselt toimuvaid tsiviilkohtumenetlusi. Mitmed eelpool kaardistatud rahvusvahelised põhimõtted puudutavad ka spetsialistide hoiakuid ja rakenduspraktikaid.

3.2.1. Üldpõhimõtted ja lapse õiguste keskne lähenemine

Eesti õigus tegeleb lähisuhtevägivalda pealt näinud lastega nii läbi kriminaal- kui ka tsiviilõiguse. Kannatanu õiguste suurem reform toimus Eestis 2016. aastal, mil rakendati karistusõiguses EL-i ohvrite direktiiv. Eesti ratifitseeris Istanbuli konventsiooni 2017. aastal ning konventsioon jõustus Eesti suhtes 1. veebruaril 2018. Kehalise väärkohtlemise karistusõiguslikku regulatsiooni muudeti aga juba 2015. aastal, mil KarS §-ga 121 tõsteti lähi- või sõltuvussuhtes toime pandud vägivallategude karistumäära ning raskendavate asjaolude alla lisati isikuvastase kuriteo toimepanemine täisealise poolt alaealise juuresolekul (KarS § 58 p 13). Vägivalda pealt näinud või vägivalla keskkonnas elanud lapse kriminaalmenetluslikust staatusest ei sõltu lapse kohtlemine lastekaitse süsteemis.

Lastekaitse seadus (LasteKS)¹⁰⁹ sätestab lastekaitse üldpõhimõtted ning selle laiemas fookuses on riigi ja kohaliku omavalitsuse lastekaitse kohustused lapse õiguste ja heaolu tagamisel. LasteKS § 24 keelab lapse väärkohtlemise, defineerib abivajava lapse ning kehtestab abivajavast lapsest teavitamise kohustuse. Abivajavaks lapseks on selle sätte kohaselt laps, kelle: „heaolu on ohustatud või kelle puhul on tekkinud kahtlus tema väärkohtlemise, hooletusse jätmise või muu lapse õigusi rikkuva olukorra suhtes, ja laps, kelle käitumine ohustab tema enda või teiste isikute heaolu.“ LasteKS viitab §-s 2 Lapse õiguste konventsioonile ja muudele asjakohastele rahvusvahelistele lepingutele ning seega on asjakohane kasutada hooletusse jätmise definitsioonis muuhulgas LÕK komitee tõlgendust, mille kohasest vägivalda pealt nägemine või -kuulmine või vägivalla kontekstis elamine kvalifitseerub hooletusse jätmisena. Seega peaks LasteKS-st tulenev kaitse laienema kõigile sellistele lastele. Lastekaitse seaduses sisalduvad õigused koostoimes LasteKS §-ga 2 tagavad lastele üldised LÕK-iga nõutud õigused, sh on LasteKS §-s 5 nimetatud lapse õiguse elule, ellujäämisele ja arengule; õigus mittediskrimineerimisele; lapse parimate huvide põhimõte ja lapse õigus iseseisvaks seisukohavõtuks. Vähem selgelt on LasteKS-is kirjas viimase õiguse kontekstis lapse õigus informatsioonile.

Lapse õiguste kaitsmisel ja tagamisel on Eestis keskne roll kohalike omavalitsuste lastekaitsetöötajatel, kes peavad LasteKS § 21 kohaselt lähtuma oma tegevuses lapse huvidest. LasteKS § 27 lg 1 nõuab abivajavast lapsest teavitamist kõigilt isikutelt, kellel on olemas teave abivajavast lapsest. Teavitamiseks näeb seadus ette kaks võimalust – info tuleb edastada KOV-i üksusele või lasteabitelefoni (lg 2). Teate esitajale on tagatud kaitse (lg 5) ning pärast sellekohase

¹⁰⁹ Lastekaitse seadus, RT I, 12.12.2018, 49. <https://www.riigiteataja.ee/akt/LasteKS>.

teate saamist peab KOV hindama lapse abivajadust (LasteKS § 28) ning pakkuma abivajavale lapsele abi (LasteKS § 29).

Lastekaitse süsteemis kasutatav lapse heaolu hindamise vahend lapse heaolu kolmnurk on rahvusvaheliselt tunnustatud ja selle abil on võimalik vähemalt üldiselt hinnata ka LSV-st tulenevaid riske.¹¹⁰ Lähemalt tuleks aga analüüsida, kas lastekaitse poolt kasutatava hindamisinstrumendi abil tuvastatakse ka praktikas efektiivselt LSV pealtnägemisega seotud riske ja kas sellised lapsed saavad efektiivselt muu hulgas ka vägivallast tulenevatele probleemidele suunatud abi. Lisaks tuleks analüüsida, milline on erinevates piirkondades vägivalda pealt näinud lastele vajalike ja sobivate teenuste kättesaadavus.

Lastekaitse seaduses on välja toodud lastekaitse ülddefinitsioon (§ 10) ning lastekaitsega tegelevad institutsioonid (§ 11): Vabariigi Valitsus, lastekaitse nõukogu, Sotsiaalministeerium, Sotsiaalkindlustusamet ja kohaliku omavalitsuse üksused. Nende institutsioonide hulgas ei ole välja toodud kriminaalõigussüsteemi. Küll nõuab erinevate LSV-ga tegelevate ametkondade koostööd vägivallaennetuse kokkulepe 2021–2025¹¹¹, mis näeb ette koostöö nii riigi kui ka ametkondade tasandil. Samas ei pööra ka see kokkulepe eraldi tähelepanu LSV pealt näinud laste kohtlemisele õigussüsteemis.

Kohalikud omavalitsused peavad pakkuma abivajavatele lastele vajalikku abi ja toetust, sotsiaalhoolekandeseaduses on eraldi nimetatud ka turvakodu- ja asendushoolduse teenust. Rahvusvahelises praktikas eraldi rõhutatud psühholoogilise toe teenust SHS eraldi välja ei too.

Vägivalda ohvritel on võimalik saada ka ohvriabi seaduses (OAS)¹¹² nimetatud teenuseid. OAS § 3 kohaselt on ohvriabi teenust võimalik saada isikutele, kes on kuriteo, hooletuse või halva kohtlemise või füüsilise, vaimse või seksuaalse vägivalda ohvriks langenud ning selle teenuse eesmärgiks on selliste isikute toimetulekuvõime säilitamine või parandamine. Seega on ohvriabi teenust saama õigustatud isikute ring seaduse kohaselt laiem ning kui lugeda vaimse vägivalda all kannatanuks ka LSV-d pealt näinud last, võiks OAS-is pakutavad teenused hõlmata lisaks kriminaalmenetluses kannatanuks tunnistatud isikutele ka kuriteo kaudseid kannatanuid.¹¹³ Ohvriabi teenus pakub isikule laia valiku suunatud teenuseid, sh ka psühholoogilisi teenuseid (OAS § 3 lg 2) ning neid teenuseid osutatakse kuni vajaduse äralangemiseni. Seega võib öelda, et lastekaitse seadus ja sotsiaalhoolekandeseadus võimaldavad vägivalda pealt näinud laste toetamist ja neile teenuste pakkumist. Spetsialiseeritud ohvriabi teenuseid, sh ka eraldi riskide hindamist ning psühholoogilist abi on sellistel lastel võimalik saada juhul, kui ohvriabi seaduse regulatsiooni tõlgendada laiendatult kooskõlas rahvusvahelise praktikaga nii, et ohvrite alla kuuluvad ka LSV-d pealt näinud lapsed.

Hädaohus olevast lapsest on isikul kohustus teavitada hädaabinumbri 112 (LasteKS § 31) ning sellisele lapsele tuleb tagada esmane turvalisus, sh toimetada laps ohutusse kohta (LasteKS § 31). Lisaks on loodud ka tasuta lasteabitelefoni, kuhu igapäev on võimalik teada anda abivajavast lapsest.

¹¹⁰ Laste heaolu hindamise käsiraamat sisaldab mitmeid vägivallaga seotud küsimusi ning nimetab riskitegurite hulgas ka vägivalda pealtnägimist või vägivalda keskkonda. Nt Lapse heaolu hindamise käsiraamat, lk 20, 25–27.

¹¹¹ Vägivallaennetuse kokkulepe 2021–2025, https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/vagivallaennetuse_kokkulepe_2021-2025_0.pdf (28.02.2022).

¹¹² Ohvriabi seadus, RT I, 06.05.2020, 22. <https://www.riigiteataja.ee/akt/OAS>.

¹¹³ Seletuskiri kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu, millega laiendatakse kannatanute õigusi kriminaalmenetluses, juurde, SE 80 lk 5-6. <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/3fdc8de9-e0bc-4c52-87ac-b823f8369cfe>.

LasteKS ei defineeri täpsemalt, millist abi LSV-d pealt näinud lapsele osutada tuleb. Pakutava abi liigid ja juhtumiskorralduse põhimõtte ning lapse juhtumiplaani juhendi koostamise sätestab sotsiaalhoolekande seadus (SHS)¹¹⁴. Oluline on, et juhtumiplaanis hinnatakse lapse abivajadust ning pakutakse lapsele tema vajadusega seotud tuge (SHS § 9 ja 10). Pakutavat tuge rahastab üldjuhul kohalik omavalitsus ning pakutav abi peaks ennekõike sõltuma lapse abivajaduse liigist. Seega on Eestis loodud abivajavast lapsest teavitamise süsteem, mis võimaldab nii lapsel endal kui ka teistel isikutel teada anda LSV-d pealt näinud kui ka LSV keskkonnas elavast lapsest.

3.2.2. LSV-d pealt näinud laps kriminaalmenetluses

Vägivalda pealt näinud lapse õiguslik positsioon kriminaalmenetluses ja talle pakutav tugi ei ole Eesti õiguses selgelt defineeritud. LSV võib avalduda erinevate kuritegudena, kuid sagedamini rakendatakse LSV puhul KarS § 121 lg-t 2. Lähisuhteks peetakse KarS § 121 lg 2 p 2 puhul kahe või enama inimese pere, sugulus, põlvnevus, hõimlus või armastussuhet ning oluline ei ole see, kas suhte pooled jagavad elukohta.¹¹⁵ Riigikohus on rõhutanud, et lähisuhe loob ja kindlustab poolte sotsiaalset turvatunnet.¹¹⁶ Riigikohtu poolt koostatud lähisuhet puudutava kohtupraktika analüüsist selgus, et kohtupraktikas ei tõlgendata lähisuhte olemasolu sarnaselt: "kohtupraktika lähisuhte sisustamisel ei ole ühtlane. Ühest küljest on leitud, et lähisuhte tuvastamiseks piisab üksnes pere-, sugulus-, põlvnevus- jmt suhte fakti olemasolust. Teisalt on kohtud tuvastanud täiendavaid kriteeriume (nt pikaajaline faktiline kooselu, laste olemasolu, armastussuhe, ühine elukoht) lisaks suhte faktile."¹¹⁷

Eesti õiguses on kriminaalmenetluse poolteks lisaks prokuratuurile, süüdistatavale ja tema kaitsjale kannatanu, tsiviilkostja ja kolmas isik (KrMS § 17), kelle õigused menetluses erinevad. LSV-d pealt näinud laps võib kriminaalmenetluses olla ka tunnistaja, kes ei ole eraldi menetlusosaliseks, kuid kellele on tagatud ka tunnistaja menetluslikud õigused (vt tabel 4).

KrMS eristab menetluses tunnistaja ja kannatanu õiguseid ning kannatanule laieneb tunnistaja regulatsioon, kui kannatanu suhtes ei ole sätestatud eriregulatsiooni. Kannatanuks on KrMS § 37 kohaselt isik, kelle õigushüve on tema vastu suunatud kuriteoga vahetult kahjustatud. Rahvusvaheline praktika rõhutab LSV rasket mõju lapse psüühikale ning last nimetatakse sellises kontekstis vägivalda „kaudseks kannatanuks“. Eesti kriminaalõigus sellist kontseptsiooni ei tunnusta ning seostab kaudsed tagajärjed üldiselt ettevaatamusega. Eesti kohtupraktika tõlgendab kannatanu mõistet kitsalt ning selle mõistega on hõlmatud isikud, kelle õigushüve on tema vastu suunatud kuriteoga vahetult kahjustatud. Sealjuures on Riigikohtu hinnangul oluline, et õigushüve kahjustamine peab olema kriminaalmenetluse esemeks oleva kuriteo või õigusvastase teoga nii faktiliselt kui ka õiguslikult seotud.¹¹⁸ Seega ei tunne Eesti karistusõigus „kaudse kannatanu“ mõistet ning LSV-d pealt näinud lapse kvalifitseerimine kannatanuks KarS § 121 lg 2 alusel ei ole võimalik.

¹¹⁴ Sotsiaalhoolekande seadus, RT I, 30.12.2015, 5; RT I, 22.03.2021, 14. <https://www.riigiteataja.ee/akt/SHS>.

¹¹⁵ Jaan Sootak jt, *Karistusseadustik: kommenteeritud väljaanne* (5., täiend. ja ümbertööt. vlj, Juura 2021) 487, p 9.3.2.

¹¹⁶ RKKK 1-19-3377/32 p 10.

¹¹⁷ Marin Sedman, Lähisuhe KarS § 121 lg 2 p 2 mõttes. Kohtupraktika ülevaade aastatel 2018–2020. Riigikohus, 2020, lk 4.

¹¹⁸ Viimati RKKKo 1-21-1591, 18.06.2021, p-d 11 ja RKKKo 1-19-9575/46, 26.06.2020, p 31. Vt ka T. Ploom ja M. Kärner, Kannatanu huvide realiseerimine kriminaalmenetluses, *Juridica* 2015/7, lk 508-520.

Mõeldav oleks küll LSV-d pealt näinud lapse kannatanuna käsitlemine KarS § 118 lg 1 p 2 või KarS § 121 lg 2 p 1 mõttes, kui oleks tõendatud, et saabunud tervisekahju on otseselt seotud LSV pealtnägemisega.

Üldjuhul tagab kannatanu staatus isikule kriminaalmenetluse käigus laialdase kaitse ning õigused (KrMS § 38). KrMS ei käsitle eraldi alaealiste kannatanute õiguseid, kuid menetlejal tuleb hinnata iga kannatanu kaitsevajadust (KrMS § 37²), sh pöörates tähelepanu eriliselt haavatavatele kannatanutele. Kannatanul on õigus menetlustoimingute juurde võtta kaasa ka enda poolt valitud isik, kes võib teda menetlustoimingute ajal toetada tingimusel, et menetleja ei ole sellest põhjendatult keeldunud. Tunnistajaks olemine kohustab isikut sarnaselt kannatanuga tunnistusi andma (KrMS § 66 lg 3) ning KrMS § 67 nõuab menetluse käigus tunnistaja turvalisuse tagamist. Alaealise tunnistaja ülekuulamise nõuded kohtuliku uurimise ajal sätestab KrMS § 290 ning neile ütlustele kehtivad menetluses erisused (KrMS § 290¹). Tunnistaja ei ole aga kriminaalmenetluse pooleks ning üldiselt ei ole tagatud tema õigus laiemale kaitsevajaduse hindamisele, informatsioonile ning talle ei määrata riigi poolt automaatselt kaitsjat, kuigi tal endal on võimalik taotleda, et kohtueelses menetluse osaleb tema ülekuulamise juures tema esindaja (KrMS § 67¹) (vt tabel 4).

Võimalik oleks LSV-d pealt näinud lapse kaasamine menetlusse ka kolmanda isikuna (KrMS § 40¹), „kelle õiguste või kohustuste üle võidakse kriminaalasja lahendamisel [...] otsustada”. Kolmandale isikule laienevad mitmed kannatanu õigused, sh on tal õigus informatsioonile ning võimalus anda ütlusi ja vaidlustada piiratud ulatuses menetlustoiminguid. LSV avalikult kättesaadavates kohtulahendites ei ole vägivalda pealt näinud lapsi kolmandateks isikuteks tunnistatud.

Tabel 4 näitab kokkuvõtlikult, millised on erinevate osapoolte õigused kriminaalmenetluses. Võrdluseks on tabelisse lisatud ka alaealise õigusrikkuja õigused kriminaalmenetluses ning lapse õigused hagita perekonnaasjades.

Tabel 4. Menetlusliku positsiooniga kaasnevad õigused

Menetluslik õigus	Alaealine õigusrikkuja	Kannatanu KrMS § 37-38 ²	Tunnistaja KrMS § 66 jj	Kolmas isik KrMS § 40 ¹ , 40 ²	Hagita perekonnaasi
Individaalse kaitsevajaduse hindamine	Jah	Jah	Ei	Ei	Jah, Lasteks abivajaduse hindamine
Õigus informatsioonile	Jah	Jah	Ei	Jah	Jah
Anda ütlusi, olla ära kuulatud, esitada tõendeid	Jah	Jah	Jah	Jah	Jah
Vaidlustada menetlustoiminguid, sh esitada taotlusi ja kaebusi	Jah	Jah	Jah (piiratud)	Jah (piiratud)	Jah
Võtta osa menetlusest	Jah	Jah	Ei	Jah	Jah
Õigus ohvriabiteenustele	Ei	Jah	Ei (erisus LSV ohvri pereliikmel) ¹¹⁹	Ei	Ei (teenused läbi lastekaitse)

¹¹⁹ Kui tunnistajaks on LSV-d pealt näinud laps, on tal võimalik OAS § 6 lg 2 alusel saada ohvri pereliikmena ohvriabiteenuseid, kui tema toimetulekuvõime on ohvri suhtes toime pandud süüteo tõttu langenud.

Menetluslik õigus	Alaealine õigusrikkuja	Kannatanu KrMS § 37-38 ²	Tunnistaja KrMS § 66 jj	Kolmas isik KrMS § 40 ¹ , 40 ²	Hagita perekonnaasi
Õigus hüvitisele	Ei	Jah	Ei	Ei	Ei (tsiviilhagi võimalus)
Õigus turvalisusele, kaitsemeetmetele	Jah	Jah	Jah (piiratud)	Jah	Jah
Õigus tõlkele	Jah	Jah	Ei (praktilis jah)	Ei	Jah
Õigus osaleda istungil	Jah	Jah	Ei	Jah	Jah
Õigus asja arutamisele tema asukohas	Jah	Jah	Ei	Ei	Jah
Õigus esindajale	Jah automaatselt	Jah (RÕA võimalus)	Jah (RÕA võimalus)	Jah (RÕA võimalus)	Jah automaatselt
Tsiviilhagi	Ei	Jah	Ei	Ei	Jah (alates 14.a.)

KarS § 58 p 13 ja KarS § 121 lg 2 p 2 koostoimes rakendamise kohta puudub asjakohane Riigikohtu praktika. Küll aga nähtub avalikult kättesaadavatest ringkonnakohtu lahenditest, et alaealised tunnistatakse kannatanuks siis, kui vägivald oli otseselt nende vastu suunatud ning LSV-d pealt näinud või vägivalda keskkonnas elavaid alaealisi ei ole üldjuhul neis menetlustes kannatanuks ega muuks pooleks ei tunnistatud.¹²⁰

Alaealisele õigusrikkujale ja hagita menetluses menetlusosaliseks olevale lapsele on tagatud õigus kaitsjale automaatselt. Kriminaalmenetluses määratakse kannatanule ning tunnistajale iseseisev kaitsja vajadusel ning üldpõhimõttena on lapse esindajaks sellises menetluses lapse seaduslik esindaja ehk lapsevanem. Lastekaitset korraldav kohalik omavalitsus kaasatakse menetlusse vaid juhul, kui vanema(te) vanemlikke õiguseid on piiratud või need on ära võetud. Seega ei ole lastekaitse-süsteemil võimalik toetada last otseselt kriminaalmenetluse ajal ning pakkuda talle muu hulgas vajadusel ka õigusabi. Rahvusvahelise praktika kohaselt tuleb lapsele menetluses tagada õigus informatsioonile ning adekvaatsele abile, sh õigusabile. Analüüsimist vajaks, kui efektiivselt suudavad vägivalda ohvriks olnud vanemad kriminaalmenetluses oma lapse õiguseid tagada, sh kas nad mõistavad ja oskavad teha lapse õiguste kaitseks vajalikke menetlustoiminguid ning anda lapsele menetluse kohta eakohast informatsiooni.

Eesti õiguse kohaselt on võimalik kaitsemeetmeid kasutada nii kriminaal- kui ka tsiviilkohtumenetluses. Nii nõuab KrMS § 37² füüsilisest isikust kannatanu kaitsevajaduse hindamist, mille järgselt otsustatakse, milliseid kannatanu turvalisust tagavaid meetmeid on võimalik kasutada. Muuhulgas on kannatanul KrMS § 38 lg 1 p 10 kohaselt õigus taotleda lähenemiskeelu kohaldamist. Avalikult kättesaadavast kohtupraktikast ei nähtu, et vanema suhtes kohaldatav lähenemiskeeld hõlmaks ka vägivalda pealt näinud lapsi. Politsei- ja Piirivalveameti ja Justiitsministeeriumi andmetel on LSV asjades lähenemiskeeluga hõlmatud ka lapsi. Kuna avalikult on kättesaadav vaid piiratud hulk kohtupraktikat, ei saa tõsikindlalt hinnata, mil määral hõlmavad kannatanute kaitseks võetavad meetmed ka LSV pealt näinud lapsi. Perioodi 2011–2013 ajutiste lähenemiskeeldude kasutamise praktika analüüs näitas, et igas kolmandas lähenemiskeelu taotluses taotleti lähenemiskeelu

¹²⁰ Nt TartuRK 1-19-9457, 29.01.2021; TartuRK 1-19-9270, 8.05.2020.

määramist ka kolmandate isikute kaitseks, kelleks peamiselt olid ohvri pereliikmetest lapsed.¹²¹ Samasugune uuring tuleks läbi viia ka praegu, et hinnata, mil määral on LSV-d pealt näinud lapsed tänasel päeval kaitsemeetmetega hõlmatud.

Kaitsemeetmeid on võimalik isikuõiguste kaitseks rakendada ka tsiviilkohtumenetluses. Kaitsemeetmeid kasutatakse kohtupraktikas siis, kui laps on vägivallakuriteo kannatanu. Vähem on juhtumeid, kus sellise kaitsemeetmega on hõlmatud ka vägivaldalt näinud laps. Rahvusvahelise praktika järgi peaks kohus kaaluma kaitsemeetme rakendamisel ka seda, kas ohvriga sarnast kaitset vajavad ka tema pereliikmed.

3.2.3. Kokkuvõte

Kokkuvõtlikult võib õigusanalüüsi pinnalt leida, et riik on LSV-d pealt näinud lapse abistamise kohustuse pannud ennekõike kohalike omavalitsuste lastekaitseüsteemile. Last toetab laiemalt ka tsiviilõigussüsteem, sh tsiviilkohtumenetlus, kus lapsele on tagatud erinevad menetluslikud õigused ning ta on iseseisev menetlusosaline, kellele pakutakse menetluses ka õigusabi. Selline lähenemine on kooskõlas rahvusvahelise õigusega, kuigi edasist analüüsi vajab, kas lapse abistamiseks võetud meetmed hõlmavad ka lapse LSV pealtnägemisest tekkinud vajadusi ning kas LSV-d pealt näinud lapsed saavad tsiviilkohtumenetluse raames piisavat infot ning tuge.¹²²

Lõplikku järeldust ei ole võimalik teha ka selle kohta, kuidas koordineeritakse lastekaitsemeetmeid vanemale pakutava abiga. Kui vanemale pakutava abiga tegeleb kohaliku omavalitsuse sotsiaalkaitseüsteem, arvestab pakutud tugi tõenäolisemalt ka lapsega ning erinevate teenuste ja toetuse koordineerimine on lihtsam. Ohvriabist tulenev tugi keskendub ennekõike kuriteoohvri vajadustele ning käesoleva uuringu pinnalt ei ole võimalik anda hinnangut sellele, mil määral toimub ohvriabi ja lastekaitsetöö infovahetus ning teenuste koordineerimine. Seega ei ole võimalik üheselt hinnata, kas rahvusvaheline nõue toetada koos vanemat ja LSV pealt näinud last Eesti õiguspraktikas realiseerub.

LSV-d pealt näinud lapse toetamisel ei järgita Eestis täielikult holistilise võrgustikutöö põhimõtet – kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötaja pakub lapsele tema vajadustest lähtuvaid teenuseid ning on kaasatud LSV-d pealt näinud laste abistamiseks kasutatavatesse tsiviilõiguslikesse menetlustesse. Karistusõiguslike meetmetega seonduv info lapse peamise riikliku abistaja lastekaitsetöötajani ei jõua ning süsteem eeldab, et LSV-d pealt näinud laps saab selles menetluses infot ja tuge oma seaduslikult esindajalt lapsevanemalt; samamoodi saab laps kasutada oma õigust olla ärakuulatud läbi lapsevanema. Käesoleva analüüsi pinnalt ei ole võimalik hinnata, kuidas efektiivsed on vanemad

¹²¹ Justiitsministeerium, kriminaalpoliitika osakond, Kriminaalpoliitika teemaleht nr 1/2014, Ajutise lähenemiskeelu kohaldamise ülevaade 2011-2013. https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/ajutine_lahenemiskeeld_teemaleht_1-2014.pdf (28.02.2022).

¹²² EL põhiõiguste ameti varasemate uuringute kohaselt ei ole Eesti tsiviilkohtumenetlus ka piisavalt lapsesõbralik. FRA, Child-friendly justice. Perspectives and experiences of children involved in judicial proceedings as victims, witnesses or parties in nine EU Member States, 2017, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2017-child-friendly-justice-children-s-perspective_en.pdf (28.02.2022). Eestis puuduvad hilisemad uuringud, mis analüüsiks, kuidas riigiõigusabi korras esindaja kaasamine toetab lapse menetluslike õiguseid jagata perekonnaasjades.

kriminaalmenetluses lapse õiguste tagamisel. Kui laps ei ole menetlusse formaalselt kaasatud, ei ole võimalik lapsel muud moodi oma arvamust menetlejatele ja kohtule edastada ning menetlus ei pea sellisel juhul formaalselt lähtuma lapse parimatest huvidest. KOV-i lastekaitsetöötajad saavad lapsele selle menetluse käigus pakkuda tuge vaid siis, kui lapse bioloogiliste vanemate vanemlike õiguseid on piiratud ning lapse eestkostjaks on määratud KOV. Seega ei saa KOV-i lastekaitsetöötaja üldjuhul infot toimuvast uurimisest või kriminaalmenetlusest ning tal ei ole võimalik last selles protsessis toetada.

Kriminaalõigussüsteem jätab LSV-d pealt näinud lapse üldiselt menetlusest välja ning sellisest lapsest teavitatakse abivajaduse korral lastekaitseüsteemi. Kui laps on menetlusse kaasatud tunnistajana, on tema rahvusvahelises õiguses nõutud õigused seaduse tasemel tagatud. Eesti karistusõigus eeldab, et LSV-d pealt näinud lapse õigused on tagatud läbi tema seadusliku esindaja ehk lapsevanema. LSV-d pealt näinud laps kaasatakse menetlusse vaid siis, kui lapse tunnistus on asja lahendamisel oluline. Muul juhul last menetlusse ei kaasata, kuigi Eesti õiguse kohaselt võiks teda kriminaalmenetlusesse kaasata näiteks kolmanda isikuna. Selliselt oleks võimalik tagada ka mõned rahvusvahelisest õigusest tulenevad lapse menetluslikud õigused, sh õigus informatsioonile ning õigusnõule, kuigi sellise menetlusosalise õigused on piiratumad kui kannatanu õigused. Hetkel on lapse arvamuse esitamine kriminaalmenetluses võimalik vaid siis, kui seda vahendab menetlejatele või kohtule lapse seaduslik esindaja. Lapse kolmanda isikuna menetlusse kaasamine võimaldaks tal kasutada õigust avaldada oma seisukoht igas teda puudutavas asjas ning seda õigust saaks ta kasutada otse või kaudselt läbi esindaja. Kehtiv regulatsioon võimaldab LSV-d pealt näinud lapsele iseseiseva esindaja määramist vaid juhul, kui laps on menetlusse kaasatud. Kui lapse õiguste tagamise ülesanne oleks ennekõike esindaja ülesanne, tuleb ka siin kaaluda lapse parimaid huve ning tagada, et võimalusel pakuks erinevates menetlustes lapsele õigusabi sama isik.

Tsiviil-, haldus- ja kriminaalmenetluste täielik eraldiseisvus ei võimalda LSV-d pealt näinud lapse abistamise läheneda holistiliselt. Ka kolmanda isiku kriminaalõiguslik regulatsioon ei võimalda tal menetlustoimingutele või kohtulikule arutamisele kaasata tugiisikut (nt lastekaitsetöötajat). Seega ei kaasata ega informeerita toimuvast uurimisest või kriminaalmenetlusest lapse õiguseid ja huve tagavat kohalikku omavalitsust, kes ei saa seetõttu pakkuda lapsele uurimise või kriminaalmenetluse ajal asjakohast tuge või anda lapsele erapooletut informatsiooni. KOV on toimuvast menetlusest informeeritud vaid siis, kui KOV on LSV-d pealt näinud lapse eestkostja ning selline laps on menetlusse kaasatud. Kui eeldada, et LSV-d pealt näinud laps kaasatakse menetlusse kolmanda isikuna, nõuab sellise toetusvõimaluse loomine kolmanda isiku regulatsiooni muutmist ning sellise võimaluse loomist. Alternatiivselt saaks tugevdada võrgustikutööd nende perede puhul, kus vanemad ei ole võimelised last kriminaalmenetluse ajal sisukalt toetama, kuhu oleks LSV asjas kriminaalmenetluse toimumisel kaasatud nii justitiisüsteemi esindaja (eeldatavalt prokuratuur) ning lastekaitse ning võimaldada õiguskaitseüsteemil lastekaitsetöök vajaliku info jagamine lastekaitsega, kellel oleks mh võimalik tagada ka lapsele info andmine. Spetsialistide intervjuudes toodi välja KOV-i lastekaitseüsteemi osapoolte väheseid õiguslaseid teadmisi. Seega nõuaks mõlema alternatiivse võimaluse kasutamine lastekaitsetöötajate laiemat karistusõigusealast koolitamist.

4. INTERVJUUDE LEIUD

4.1. Lapse märkamine

Analüüsis keskenduti asutuste praktika analüüsile laste kui LSV pealtnägijate käsitlemisel süüteomenetlustes. Põhifookuses on kriminaalmenetlus, uuring ei sisalda tsiviilmenetluse analüüsi.

Last, kes elab vägivaldses keskkonnas või kes on ise olnud LSV ohvriks, saab märgata ja tema abivajadusest asjakohaseid spetsialiste teavitada mitme kanali kaudu: politsei, erakorralise meditsiini osakond, perearst, lasteaed, kool, varjupaik, KOV jne. Haridusasutused – lasteaiad, koolid, huvikoolid – on kohad, kus haridustöötaja näeb last (igapäevaselt) ning võib probleemi märgata ja lapsele vajalikku abi kas ise osutada või vajadusel pöörduda lastekaitse või politsei poole. Samuti võivad sellist last märgata meditsiinitöötajad ja KOV-i sotsiaalhoolekande spetsialistid, kelleni võib jõuda info probleemsetest peredest. Analüüs näitas, et olulisimat rolli vägivalda pealt näinud lapse märkamises ja info edasisuunamises mängib praegu aga hoopis politsei. Politseis on välja töötatud tõhus süsteem lähisuhtevägivalda juhtumitele reageerimiseks. Selle süsteemi oluliseks osaks on lähisuhtevägivalda infoleht, mida täidetakse iga lähisuhtevägivalda juhtumi puhul (LSV infoleht). LSV infoleht on oluline vahend juhtumi kohta info edastamiseks ühes üksuses (politseipatrull -> piirkonnapolitsei) ja ühest ametist teisele (politsei -> prokuratuur, politsei -> ohvriabi, politsei -> lastekaitse).

„Politseis ongi nagu kaks jaotust, alati tuuakse välja, kas LSV oli lastega peres või lasteta peres.“ (piirkonnapolitseinik)

„Kui politseil on esimene kokkupuude, siis esimene abivahend on LSV infoleht. Esmane riskihindamine on kohapeal, kus patrull juba otsustab, kuivõrd kõrge risk selle juhtumi puhul on, kas laps eraldatakse kohe perest või mitte. Patrull otsustab ise kohapeal, nähes kõike pealt.“ (uurija)

„Reeglina [infoleht on] toimikust nähtav. Kohal käinud patrull saab seda infot esimesena.“ (prokurör)

Seega on LSV infoleht keskse tähendusega ja esimesest lülist ehk patrullpolitseinikust sõltub, kas info perevägivalda pealt näinud lapse kohta jõuab piirkonnapolitseinikuni või mitte. Intervjuudest tuli välja, et esmase kontakti puhul lapse märkamisel mängib rolli:

1. vägivalda liik: füüsilise vägivalda puhul tegeldakse kindlalt juhtumiga edasi, kuna täidetud on kuriteo koosseis; füüsilist vägivalda peetakse tõsisemaks vägivaldaks;
2. kas laps viibis samas ruumis või mitte. Mõnikord täidetakse LSV infoleht vanemate sõnade järgi, kes väidavad, et laps oli eemal (magas, mängis teises toas jne);
3. patrullpolitseiniku hoolsus ning teadlikkus lähisuhtevägivaldast.

Oluline on siinjuures, et LSV infoleht on töödokument ehk see antakse edasi piirkonnapolitseile, kes teeb järelkontrolli ja tegeleb juhtumiga edasi (järelkontrolli käsitletakse põhjalikumalt uuringu järgmises alapeatükis).

„Ütleme nii, et peaks fikseerima, aga mul on jäänud natukene tunne, et see on läbi aja tekitanud küsimust, et kas siis oli lapse juuresolekul või ei olnud. Pigem nagu oleme siia maani lähtunud eelkõige sellest, et kui lapsed on peres, seal on see loogika, et enne juulit 2021 olid piirkonnapolitseinik ja noorsoopolitseinik. Ja noorsoopolitseinik tegeles lastega peredega ja piirkonnapolitseinik täiskasvanutega, kus lapsi ei ole. Ja puhtalt selle jaoks, et teaks, kes selle juhtumiga peab edasi tegelema, märgiti igal juhul ära, kas lapsed on peres või mitte, sõltuvalt ametnikust ta võis juurde ka märkida, et kas laps oli juures või laps oli ära, sest et seda tuleb ka päris palju ette, et lapsed on kuskil ära, onju, aga noh, siis ikkagi lapsed peres ja see juhtum läks noorsoopolitseinikule. Et sisuliselt küll ametinimetuse noorsoopolitseinik on ära kadunud, aga pigem, see süsteem on suhteliselt sama endiselt, et see tööjaotus on selline ja ikkagi märgitakse, et lapsed on nagu peres.“
(politseinik)

Intervjuudest tuli info ka muude asutuste kohta, mille kaudu jõuab info perevägivalda pealt näinud lapse kohta kas politseini või lastekaitсени. Loetelu ei ole ammendav, puudu on olulised asutused, kes võiksid probleemidega last märgata: noortekeskused, huvikoolid, kooliõed jne, kuid neid intervjuudes ei nimetatud. Spetsialistid nimetasid intervjuudes järgmisi asutusi või kommenteerisid nende rolli.

- Lasteaed – kui on füüsilise vägivalla tunnused või kui lapse jutust tuleb vägivalla kogemus välja.
- Kool – reeglina, kui vägivald on lapse suhtes või laps räägib näiteks sotsiaalpedagoogile;

„Ma ei saa öelda, et see juhtub kogu aeg, aga aeg-ajalt tuleb koolist selline teade. Ühe hiljutise juhtumi puhul tuli nt sotsiaalpedagoogilt info, et oli alust arvata, et lapse perega ei ole kõik korras. [...] Enamuses see info tuleb siis, kui lapse peal näha on nt kriimustusi, sinikaid. On ka juhtumeid, kus õpetaja räägib vägivallast ja siis laps tuleb pärast tundi õpetaja juurde ja ütleb, et emme-issi annavad talle vastu pead vahepeal. Meie rõhutame, et iga kahtlane olukord võiks politseisse jõuda... Kui avalduse kirjutamiseks läheb, siis me palume sotsiaalpedagoogil kirjutada avaldus, mis läheb registreerimisele ja siis meile, ka uurijale vajadusel, kui alust kriminaalmenetluse alustamiseks. Sõltub, kas tuleb info kirjalikult või tuleb kõne.“ (piirkonnapolitseinik)

Koolil ja lasteaial on võimalik teavitada kas piirkonnapolitseinikku (varem noorsoopolitseid) või lastekaitsetöötajat, praktikas oleneb see sellest, kellega on koostöö sujuvam. Samuti võib haridusasutus pöörduda KOV-i lastekaitseesse või helistada lasteabitelefoni. Kui kool ei tee teiste asutustega koostööd, jääb see kanal suletuks.

- Erakorralise meditsiini osakond või perearst – seda tavaliselt siis, kui vägivald toimus lapse suhtes. Intervjuudes arutati selle üle vähe, intervjuueeritavad seda võimalust ise ei maininud.
- Tugikeskused, nt naiste varjupaigad või laste turvakodud. Kui naine pöördub abi saamiseks tugikeskusesse ja tal on lapsed, aidatakse naist ja last nii palju, kui see on MTÜ-l võimalik. Selleks, et laps saaks vajalikku abi, juhendatakse naist pöörduma lastekaitse poole.

Laps ise, LSV ohver, haridustöötajad, naabrid ja muud isikud, kes on märganud perevägivalda pealt näinud last, saavad juhtumist teatada mitme kanali kaudu. Selleks võib helistada numbrile 112, teha avalduse või vihje politseile, võtta ühendust KOV-i lastekaitsetöötajaga. Juhtumist saab teada anda ka anonüümselt, nt helistades lasteabitelefoni. Lasteabitelefon on anonüümne ja tasuta teenus, mis on kättesaadav ööpäevaringselt. Intervjuudest selgus, et lasteabi nõuandeliinile pöörduvad oma

muredega nii lapsed ja nende vanemad kui ka spetsialistid: politseinikud, meditsiinitöötajad, haridusasutuste töötajad. Olulise aspektina toodi välja anonüümsust: eriti väiksemates kohtades lubab anonüümne pöördumine nt naabritel ja peretuttavatel teavitada abivajavast lapsest ilma, et täiskasvanute omavahelised suhted saaksid kannatada.

Kokkuvõtvalt võib lapse märkamise ja vägivaldast teatamise kanalite olemasolu ja kättesaadavuse kohta uuringus tehtud intervjuude põhjal öelda, et riik on loonud palju võimalusi ja nende kättesaadavus on hea. Paraku on süsteem politseikeskne. Põhjuseks võib olla see, et politsei on LSV infolehe vormis loonud hästi toimiva süsteemi, mis kindlustab, et info vägivalda pealt näinud lapse kohta fikseeritakse, suunatakse edasi ning see on eelduseks, et laps saab abi. Samas suur osa juhtumitest ei jõua süsteemi seetõttu, et vägivaldast politseile ei teatata. Siin mängivad rolli ühiskonnas levinud vägivalda normaliseerivad hoiakud. Samuti võib põhjuseks olla, et vägivalda pealt näinud lapse märkamiseks ei ole lastekaitse süsteemis loodud süsteemi, mis oleks politsei LSV juhtumite käsitlemisega võrdväärne. Lastekaitse vajaks selgeid juhiseid, kuidas tegutseda juhul, kui tuvastatakse perevägivalda pealt näinud laps. Kui vaadata lastekaitsetöötaja käsiraamatut „Lastekaitsetöö kohalikus omavalitsuses“¹²³, siis käsiraamatu lisas 4.3. välja toodud juhised „Kuidas ära tunda ja abistada vägivalda ohvrit“ defineerib lapse väärkohtlemist laialt: „Lapse väärkohtlemine on mis tahes niisugune käitumine lapse suhtes, mis alandab tema füüsilist ja psüühilist heaolu, seades sellega ohtu tema eakohase arengu ja tervisliku seisundi. Lapse väärkohtlemise korral räägitakse hooletusse jätmisest, psühholoogilisest ehk vaimsest väärkohtlemisest, füüsilisest väärkohtlemisest, emotsionaalsest väärkohtlemisest ja seksuaalsest väärkohtlemisest. Seksuaalse väärkohtlemise korral ilmnevad ka teiste väärkohtlemise viiside tunnused.“ Paraku keskendub ülejäänud tekst ainult lapse seksuaalse väärkohtlemise problemaatikale. Selline käsitlus võib anda signaali, et muud vägivalda vormid, nende hulgas perevägivalda pealt nägemine, on vähese olulisusega ning sekkumist ei vaja.

4.2. Info edasi suunamine

Kui info vägivalda pealt näinud lapse kohta saab politseipatrull perevägivaldajuhtumile reageerides, on keskseks edasisuunamise vahendiks LSV infoleht. Kui leiab aset LSV juhtum, kutsutakse kohale politseipatrull ning kohapeal täidetakse ära LSV infoleht, mis seejärel edastatakse piirkonnapolitseinikule (kannatanu nõusolekul ka ohvriabi töötajale). Samuti, nagu eespool välja toodud, võib info LSV kohta jõuda politseisse ka avalduse vormis või muust allikast. Kui juhtumi kohta ei ole LSV infoleht täidetud (nt kannatanu pöördus politsei poole avaldusega, info jõudis politseini teiste ametite kaudu), täidab LSV infolehe piirkonnapolitseinik. LSV infoleht täidetakse iga LSV juhtumi kohta, mis politseisse jõuab, sõltumata infokanalist.

Edasi töötab juhtumiga piirkonnapolitseinik, vajadusel täiendades LSV infolehel olevat infot. Piirkonnapolitseinik teeb ka järelkontrolli. Järelkontrolliks otsitakse infot erinevatest andmebaasidest, sh rahvastikuregistrist, mille põhjal saab informatsiooni ka selle kohta, kas peres kasvavad lapsed. Kui see info LSV infolehes puudub, täiendatakse infolehte.

„Ma töotan politseis, põhimõtteliselt piirkonnapolitseinikuna. Üheks meie ülesandeks on igahommikune monitoring, ma saan sealt infot. Patrull saadab mulle täidetud LSV infolehe ja selle ma saan tööülesandena.“ (piirkonnapolitseinik)

¹²³ Korp, E. Ja Rääk, R. Lastekaitsetöö kohalikus omavalitsuses. Käsiraamat. TAI, 2004.

Kui on alust alustada kriminaalmenetlust, siis jõuab menetlus uurijale. Aluseid kriminaalmenetluse alustamiseks võib LSV juhul olla mitu, neist kõige sagedamini rakendatavad koosseisud on ekspertide sõnul füüsilise vägivalda eri vormid; ähvardamine, kui on olnud alust karta ähvarduse täideviimist ning ahistav jälitamine.

Kui alus kriminaalmenetluse alustamiseks puudub, fikseeritakse LSV episood LSV infoteatena ning sellega tegeleb edaspidi piirkonnapolitseinik. Sõltumata juhtumi menetluslikust seisust on kannatanule kättesaadav lastekaitse ja ohvriabi tugi.

Järgmiseks sammuks on riskihindamine. Kui on alustatud kriminaalmenetlust, teeb riskihindamise uurija, kui tegemist on LSV juhtumiga, hindab riski piirkonnapolitseinik. Riskihindamiseks on politseis välja töötatud riskihindamise instrument. Riskitasemest sõltub, mis moel ja millise tähtajaga tehakse järelkontroll. Järelkontrolli käigus võetakse perega ühendust kas telefoni teel või tehakse koduvisiit. Intervjuudes kirjeldati ka juhtumeid, kus politsei on koduvisiiti läbi viinud koos KOV-i lastekaitse ja/või ohvriabi töötajaga.

„See leht jõuab piirkonnavanemani. See on nüüd muidugi piirkonniti natuke erinev, et selle lehe alusel tuleb teha riskihindamine. Ja see riskihindamine siis annab sisuliselt indikatsiooni, mis on see tähtaeg, millal tuleb teha järelkontroll. Järelkontroll hõlmab endas seda, et piirkonnapolitseinik suhtleb perega, ütleme siis, kui asjad on nagu justkui rahunenud või peaksid olema rahunenud. Ehk et siis kas järgmisel päeval, paari päeva pärast, et kuidas, see sõltub sellest riskist ja sõltub siis võib-olla ressursist, mis tal on. Ja siin on see erinevus, et kui on kriminaalasi, siis üldjuhul suheldakse uurijaga, et milline on uurija plaan, kuidas seda järelkontrolli planeerida. Lastega perede puhul peab alati see järelkontroll toimuma füüsiliselt, et tuleb kohtuda.“ (politseinik)

„Kogu aeg käib riskide hindamine, seda ei tehta ainult ühe korra, seda tehakse mitu korda, see on ka õige, sest esmareageerija näeb ühte versiooni, mina näen teist pilti, piirkonnapolitseinik näeb kolmandat pilti, sest tal on kõige suurem pilt ees juhtunust.“ (uurija)

LSV infoleht registreeritakse infosüsteemis. Kui LSV infoleht sisaldab infot laste kohta, sisestatakse info abivajava lapse kohta automaatselt STAR infosüsteemi ja jõuab sealt lastekaitse spetsialistini. Automaatne andmete edastamine on kasutusel alates aprillist 2020, samas tuli intervjuudest info, et mõnes piirkonnas on praktika selline, et andmete sisestamisel on info edastamiseks lastekaitsele vaja süsteemis „panna vastav linnuke“. Intervjuudest ei selgunud, kas tegemist on inimeste vähese teadlikkusega toimunud muutustest või on praktika piirkonniti erinev.

Info LSV-d kogenud lapse kohta on esmalt nähtav KOV-i sotsiaalosakonna vastutavale töötajatele, kes omakorda jagab ülesanded lastekaitsetöötajate vahel ja suunab neile info edasi. Intervjuudest selgus, et KOV-idel on töö erinevalt korraldatud, mõnes KOV-is kulub teatud aeg, enne kui info lastekaitse spetsialistini jõuab, mõnes KOV-is liigub info viivitusega. Politseile omakorda jõuab info KOV-i vastutavast isikust, kelle poole saab vajadusel lisainfo saamiseks pöörduda. Intervjuudest jäi ebaselgeks, kui põhjalikku informatsiooni politsei KOV-i kontaktisiku kohta saab. Politseinikud väitsid, et nad saavad teada ainult KOV-i kontaktisiku nime ja puudub info muude kontaktandmete (nt meiliaadress, telefoninumber) kohta ning nad heameelega näeksid ka seda. Samas on süsteemi arendamise eest vastutavate ametnike sõnul lastekaitse kontaktid infosüsteemist kättesaadavad. Siit võib järeldada, et infosüsteemis tehtud muudatused ja täiendused nõuavad ka kasutajate

koolitamist, et nad suudaksid infosüsteemi võimalusi täiel määral kasutada. Jätkusuutliku infovahetuse garanteeriks toimiv koostöövõrgustik, mitte ainult juhtumipõhine infovahetus.

2018. aastal tehtud analüüs¹²⁴ näitas, et LSV infoleht koostati 2/3 lähisuhtevägivalla juhtumite korral sündmuskohal. Kuna info edastamine lastekaitsele on selgelt seotud LSV infolehe täitmisega, siis on oluline sellele tähelepanu pöörata. Käesolevas uuringus ei ole vastavat näitajat hinnatud. Samas võib intervjuude käigus kogutud infole tuginedes öelda, et olukord on paranenud. Samas on oluline mitte ainult LSV infolehe olemasolu, vaid ka info, mida see leht sisaldab. Info kvaliteedile esitasid nii ohvriabitöötajad kui ka lastekaitsetöötajad etteheiteid.

„Aastake on käinud või peale, kus siis läbi meie andmebaasi, STAR-i, tulevad politsei LSV teated. Mis algselt olid küll väga sisukad, aga viimasel ajal on jäänud üsna lakooniliseks, mis toob meile lisatööd juurde ehk siis me esitame lisataotluse, palume täpsemat juhtumikirjeldust. Alatihti kasutame ka seda varianti, kui reageerija on olnud meie oma kohalik konstaabel, siis võtame telefoni teel ühendust, aga kui nad on olnud õhtused, meie jaoks võõrad politseinikud, siis meil ei ole nende kontakte, et otse infot saada. Siis me kirjutame.“ (lastekaitsetöötaja)

Kindel viis, kuidas info lapse kohta lastekaitseni jõuab, on otsene kontakt piirkonnapolitseiniku ja lastekaitse vahel. Intervjuudest tuli välja, et koostöö politsei ja lastekaitse vahel on üldjuhul hea ja tihe.

Mitmest intervjuust tuli välja, et koostöövalmidus politsei ja KOV-ide vahel KOV-ides varieerub. On näiteid väga heast koostööst, samas mõnes KOV-is koostöö ei suju üldse. Probleemiks on KOV-i üldine valmidus koostööks sotsiaalhoolekande valdkonnas, aga ka konkreetse lastekaitsetöötaja pühendumus. Probleemina toodi välja ka kaadrivoolavust lastekaitstes.

„Puutun kokku ka lastekaitsega, näen kahte asja. Esiteks, lastekaitseosakonnad omavalitsustes on omavalitsuste nägu. Kui rahvas on valinud KOV-ide juhtideks mitte just kõige empaatilisemad inimesed, siis ka lastekaitse osakonnad jäävad nõrgaks või neid toetatakse vähem. [...] On näha, et lastekaitse jääb nõrgaks Lõuna-Eestis, tal puuduvad õiguslikud teadmised ja seda ei saagi eeldada. KOVides, kus lastekaitset ei väärtustata, ei paku KOV ka õiguslikku tuge.“ (prokurör)

Kui info juhtumi kohta jõuab lastekaitsetöötajani, saab ta selle siduda STAR infosüsteemis aktiivse menetlusega või algatada uue menetluse. Aktiivne menetlus on aluseks, et lapsega tegeldakse ning see on tee lapse abisaamiseni.

„Ma avan hommikuti meie andmeregistri. Meil on seaduse järgi kohustus seda täita, igal hetkel, igal sammul. Kui ma selle avan, siis avalehel ongi kohe PPA teated, seal taga on siis number, palju neid teateid tulnud on. Mul tuleb see avada, ma näen osalejaid, kannatanut ja toimepanijat, mõlemad on seal olemas, kui mul on endal all aktiivne menetlus, saan sellega teate siduda. Kui on esmakordne juhtum, saan algatada uue menetluse, juba enda töölaual. Kui see on esmakordne, siis algatan ise.“ (lastekaitsetöötaja)

¹²⁴ Ülviste, A. Lähisuhtevägivallakuritegudes läbiviidud kriminaalmenetluste analüüs. Riigiprokuratuur, 2018. [<https://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/LSV%20anal%C3%BC%C3%BCs%202018.pdf>].

Kui vägivalda pealt näinud/kogenud lapsest teatakse lasteabitelefoni kaudu, jõuab see sarnaselt politseile teatamisega STAR-i kaudu KOV-i sotsiaalosakonna vastutava töötajani. Lastekaitsetöötajani jõuab e-maili teel STAR-i menetluse number, samas e-mailis võib olla mitu numbrit. Lastekaitsetöötajad töid välja mitmeid keerukusi: lapse nimi võib olla valesti kirjutatud; lastekaitsetöötajal on raskusi lapse kohta info leidmisega ja lapse abistamisega. Arvestades, et lastekaitse töötajate koormus on suur, juhtumite maksimumarv ühe lastekaitsetöötaja kohta ei ole fikseeritud ja probleeme lahendatakse info laekumise järjekorras, siis selliste „takistuste“ ületamise vajadus võib lastekaitsetöötajat demotiveerida ja juhtum võib jääda unarusse. Et seda ei juhtuks, teeb lasteabitelefon järeelseire kümne päeva möödudes. Kui KOV pole juhtumiga tegelenud, saadetakse KOV-ile meeldetuletus, vajadusel kaasatakse SKA lastekaitse osakonna konsultandid. KOV-ide lõikes võib töökorraldus tööülesannete ja/või info edastamise osas olla erinev. Peamine on, et see oleks kiire, tõhus ja ei looks lisatakistusi abivajava lapse abistamisel. Sarnaselt politsei infosüsteemile tasub ka STAR-i kasutajate puhul kindlustada, et selle kasutajad oleksid uuendustest teadlikud ja koolitatud.

Veel üheks oluliseks institutsiooniks, mis tegeleb perevägivalda pealt näinud lapse abistamisega, on ohvriabi. On oluline, et LSV ohvrid saavad abi. Aidata saab inimest ainult siis, kui ta on sellega nõus. LSV infolehel on olemas eraldi lahter, kus kannatanu võib anda nõusoleku oma andmete edastamiseks ohvriabisse. Kannatanu peab oma nõusoleku allkirjaga kinnitama. Intervjuudest tuli välja, et paljud ohvrid seda nõusolekut ei anna. Kui nõusolek puudub, ei saa ohvriabi kannatanuga ühendust võtta, et teenuseid pakkuda. Sellega seoses võib see abi saamise kanal jääda suletuks ka vägivalda pealt näinud lapse jaoks. Heaks praktikaks on osutunud otsesed kontaktid erinevate osapoolte vahel, kes tegelevad perevägivalda pealt näinud lapsega ning lastekaitse ja/või ohvriabi kaasamine piirkonnapolitsei poolt järelkontrolli tegemisel. Sel juhul saab ametnik vanemaga vestelda tema kodus ja nõusolek on kannatanu poolt tõesti informeeritud – ametnik saab anda lisainfot abi saamise võimaluste kohta, maandada kannatanu hirme või suunata teda lapse heaolu nimel koostööle lastekaitsega. Info ohvriabi teenuste kohta jõuab kannatanuni ka menetleja kaudu, kellel on kohustus ohvreid ohvriabist teavitada.

Kui perevägivalda pealt näinud last on märgatud ja info on edastatud, hakkab toimuma kolm paralleelset protsessi. Esiteks, õiguskaitseüsteem tegeleb vägivalda toimepanijaga, tagades selle kaudu lapse turvalisuse. Teiseks, lastekaitse tegeleb lapse abistamise, tema vajaduste rahuldamise ja heaolu tagamisega. Kolmas protsess, mis käivitub ohvriabi kaudu, on suunatud LSV-s kannatanu, reeglina lapse ema abistamisele, mis on samuti oluline, et tagada lapsele turvalisem keskkond. Ohvriabi kaudu on võimalus saada psühholoogilist abi ka kannatanu lastel. Samuti pakuvad naiste tugikeskused vajadusel majutusteenust kannatanule ja tema lastele. Oluline on, et nende kolme protsessi puhul säiliks eri ametite vahel infovahetus ja need toimiksid koostöös, lapse heaolu nimel.

4.3. Lapse staatus kriminaalmenetluses

Ilmekalt illustreerib perevägivalda pealt näinud lapse menetluslikku staatust ühe advokaadi tsitaat: „Alaelsi olen esindanud terve töökarjääri jooksul, kuskil 15-20 aastat. Sellist esindatavate kategooriat nagu perevägivalda pealt näinud lapsed meil tegelikult ei eksisteeri.“. Laps saab osaleda kriminaalmenetluses LSV all kannatanuna, LSV tunnistajana või ei kaasata teda üldse menetlusse. Laps on menetluses kannatanu siis, kui vägivald on toimunud tema suhtes. Vastasel juhul võidakse

last kaasata menetlusse tunnistajana. Kui otsustatakse, et lapse kaasamine tunnistajana on menetluse seisukohalt vajalik, siis tehakse seda võimalikult last säästval moel.

*„Urijad kuulavad kohe üle, laps on üks esimesi, keda üle kuulatakse vajadusel. Kannatanu ja lapse puhul on enamasti näha, kas neid on hirmutatud või nad räägivad vabalt tõtt.“
(prokurör)*

*„Kui nüüd teatakse, et on alaealine pereliige, siis ta kaasatakse menetlusse tunnistajana, kuna ta omab teavet kuriteosündmuse kohta. [...] Kui meil on piisavalt tõendeid, siis me ei pruugi last üle kuulata, sest iga ülekuulamine traumeerib last. Kui aga meil on selline olukord, et sõna on sõna vastu, siis me ikka kuulame ta üle. Sõltub ka lapse vanusest, kui on väike laps, siis me pigem teda üle ei kuula, väga väikest last ei tahagi üle kuulata. Kui tõendatuse osas vaidlust ei ole, siis ma ei näe seda ülekuulamise vajadust.“
(prokurör)*

Õiguskaitseüsteemi esindajad (politsei, prokuratuur, kohus) olid ühel meelel, et olenemata sellest, kui lapsesõbralik süsteem on, kui hästi on koolitatud spetsialistid ja kui head on kasutatavad ülekuulamistehnikad, menetluses osalemise kogemus lapsele on igal juhul traumeeriv. See on traumeeriv, kuna laps peab psühholoogilist valu põhjustanud sündmustest rääkima võõrastele täiskasvanutele, aga ka seetõttu, et ütluste andmine sunnib last pooli valima. Emotsionaalne side on lapsel nii ema kui ka isaga ja tunnistuste andmine ühe vanema vastu võib lapsele tähendada selle vanema „reetmist“. Seetõttu on õiguskaitse spetsialistide arvates eelistatud olukord, kus laps jäetakse menetlusest kõrvale.

*„Ma saan mõttest aru, tegelikkuses laps on nagunii kannatanu (mitte menetluslikus mõttes), kui ta on LSV-d pealt näinud oma vanemate vahel. Kas see [et perevägivalda pealt näinud laps on alati kannatanu staatuses] midagi annab juurde, seda ma ei julge väita, sõltub sellest, kes on otsustaja. Mõned inimesed, kes on koolis tublilt õppinud, teavad, et süü suurus, kergendavad/raskendavad asjaolud, need on tähtsad. Tähtis on see, mis edasi saab selle perekonnaga, kuidas naine ja lapsed edasi hakkama saavad.“
(prokurör)*

*„Ütleme, et kui laps on pealt näinud füüsilist kontakti ema ja isa vahel, siis ei ole mõtet last kannatanuks tunnistada, kuna kohe, kui ta on kannatanu, siis ta hakkab menetluses suuremat rolli mängima. Kui on võimalus tegeleda lapsega teiste meetoditega, siis me üritame seda teha. Muidu kannatanuna peab ta tulema kohtusse, võib-olla vanematele seal silma vaatama, laps peab valima selles kohtusaalis poole. See, mis peale kohtuistungit selles peres edasi toimub, see võib traumeerida last rohkem.“
(prokurör)*

*„Nii palju, kui mina vähegi saan, ma jätan lapsed kõrvale. Lõpuks on nad tema ema-isa. Kui last sundida poolt valima, siis see võib tulevikus olla nende jaoks keeruline. Mul tuleb ette juhtumeid, kus me oleme kaalunud lapse ülekuulamist, aga ma olen öelnud ei. Kui on jõhkra kuriteoga tegemist, siis hädavajadusel võib kutsuda lapse tunnistama.“
(prokurör)*

Intervjuudest tuleb välja, et diskussioon lapse staatusest kriminaalmenetluses piirdub praegu enamasti lapsesõbraliku menetluse teemaga. Sellega seoses arutati järgmistel teemadel: võimalusel lapse menetlusest väljajätmine; lastemajade pädevuse kasutamine; last küsitleb spetsialiseerunud või koolitatud politseinik, prokurör või kohtunik; last küsitletakse vastava ettevalmistuse saanud spetsialisti juuresolekul. Vähem arutatakse selle üle, et perevägivalda pealt nägemine ja vägivaldses

keskkonnas kasvamine põhjustab traumat ning seega on ka laps sel juhul (kaudne) kannatanu. Siiski on juristid rääkinud võimalusest laiendada tervisekahjustuse mõiste tõlgendust, kus ka traumat ehk psüühikakahjustust saaks tõlgendada tervisekahjustusena.

„Kehalise väärkohtlemise kuriteo koosseis, millega LSV juhtumid tavapäraselt kohtus on, näeb ette vastutuse kas valu tekitamise või teisele inimesele tervisekahjustuse tekitamise eest. Tervisekahjustus võib esineda ka psüühikakahjustusena, aga too on tõendamise värk. Kui esitada süüdistus selles, et kuriteo toimepanija tegevus, isegi kui ta sõrmeotsaga seda last ei puutunud, kahjustas nüüd lapse psüühikat, siis peab selle psüühikakahjustuse ära ka tõendama. Need tõendamisraskused toovad kaasa menetluses lisakoormuse ja mis seal salata, ka lisakulutused.“ (kohtunik)

Tõendamisraskustele viitas ka prokuratuur:

„Meil ei ole täna ühtegi eksperti, kes suudaks vaimse tervise kahju ära siduda selle süstemaatilise vägivaldaga. See peab olema konkreetset diagnoositud häire. Meil on olnud kaks juhtumit, kus prokurör on saanud välja tuua ka vaimse tervise kahjustused, aga need juhtumid lõppesid kokkuleppemenetlusega ja lisaks oli nende juhtumite puhul olemas ka füüsiline vägivald. Ei minul ega kolleegidel ei ole suuremat usku, et selline asi üldmenetluses läbi läheks.“ (prokurör)

Intervjueeritud ekspertide arvates poleks vägivalda pealt näinud lapsele kannatanu staatuse andmine lapse huvides. Põhiliseks küsimuseks on ekspertide arvates see, et selline laps saaks abi. Toodi välja, et vägivalda pealt näinud laps saab lastekaitse või ohvriabi kaudu abi igal juhul, olenemata sellest, kas ta on kriminaalmenetluses kannatanu, tunnistaja või teda menetlusse ei kaasata. LSV-d pealt näinud lapsele õiguse tagamine olla menetluse käigust informeeritud on problemaatiline. Kui laps ei ole kaasatud menetlusse tunnistaja ega kannatanuna ning lapse vanematel ei ole hooldusõigust piiratud, siis on see informeerimise kohustus vanematel. Kui hästi saavad vanemad sellega hakkama ning kas laps saab oma küsimustele ja muredele vastuse, on küsitav. Praegu puudub erapooletu ja vastava koolituse saanud spetsialist või institutsioon, kelle poole laps saab oma küsimustega pöörduda.

„Lapsel võiks olla võimalus kellegi erapooletu käest küsida nõu ja infot. Ma ei ole varem selle peale väga mõelnud, praegu lihtsalt arutlengi siin niiviisi. Isegi kui laps ei taha midagi küsida, siis et tal oleks see võimalus. Kui vanemate vahel on konflikt, nad on omavahel tülis, siis on selge, et üks süüdistab üht, teine süüdistab teist. Laps ei peaks neid pooli valima, kelle poolt seista. Samas politsei valib ka poole, selles mõttes politsei peab sisuliselt kedagi süüdistama. Kriminaalmenetlusse lastekaitse sisse ei astu, kui selle lapse elu ja tervis ei ole just ohus. Siis tegelikult ei olegi lapsel kellegi käest seda objektiivset informatsiooni saada. See on tegelikult teema tõesti.“ (advokaat)

4.4. Kes last aitab?

Lastekaitse

Võttes kokku eelpool kirjeldatud perevägivalda pealt näinud lapse märkamise ja abistamise süsteemi, on järgnevalt välja toodud olulisemad punktid, mis on seotud abi kättesaadavusega.

- Lastekaitse on keskne roll vägivalda pealt näinud lapse aitamisel.
- Info peaks jõudma lastekaitseni iga perevägivalda pealt näinud lapse kohta. Lapse vanus ning vägivalda liik ei ole abisaamisel takistuseks.
- Last saab ja peab abistama ka siis, kui vanemate nõusolek koostööks puudub. Seaduse silmis nõusoleku puudumine ei ole takistuseks (erinevalt nt ohvriabi teenustest). Siiski on vanemate valmisolek koostööks oluline, et abi jõuaks lapseni.
- Abi saamine ei sõltu lapse rollist kriminaalmenetluses. Ta saab abi sõltumata sellest, kas ta on kannatanu, tunnistaja või ta ei ole menetlusse üldse kaasatud.
- Lastekaitsetöötaja saab potentsiaalselt olla peamine lapse tugiisik kriminaal- või tsiviilmenetluse käigus, mis on perevägivaldaga seotud.

Lastekaitse abistamise võimekus on seotud erinevate faktoritega, peamiselt konkreetse KOV-iga, mis tähendab, et lastekaitse üldine kvaliteet on kõikuv ning sellest sõltub, kas ja millist abi laps saab.

„Nüüd on küsimus selles, kas laps on hädas või mitte ja kes peaks tegutsema, kui KOV seda ei tee. Küsimus on selles, kas SKA peaks selle juhtumi üle võtma. SKA otsustas lõpuks kohtusse minna ja seal kohus SKA taandas asjas osalisena. Seesama tuim KOV esindab lapse huve. [...] Riik ligi ei pääse, midagi öelda ei saa.“ (prokurör)

Samuti tuli intervjuudest välja, et KOV-ide võimalused last aidata on erinevad ning see, millist abi laps saab, sõltub piirkonnast. Suureks probleemiks mitmes piirkonnas on laste psühholoogilise ja psühhiaatrilise abi kättesaadavus. Mõnes KOV-is ei ole üldse vastavaid spetsialiste ning abivajavad lapsed tuleb suunata kas Tallinna või Tartu kliinikutesse. Suurtes omavalitsustes on spetsialistid olemas, aga neid on vähe ning ravijärjekorrad on pikad.

Kuigi lastekaitse on keskne roll perevägivalda pealt näinud lapse aitamisel, mängib lapse toetamisel olulist rolli koostöö teiste institutsioonidega. Intervjuudest tuli välja, et juhul, kui nt KOV-il puuduvad vahendid või ligipääs teenustele on raskendatud, lepitakse teatud teenuste pakkumine kokku näiteks ohvriabiga. Koostöö lastekaitse ja ohvriabi vahel aitab vältida ka teenuste dubleerimist.

Ohvriabi

Perevägivalda pealt näinud last saab aidata ka ohvriabi, peamiselt psühholoogilise abi kulude hüvitamisel (kui alustatud on kriminaalmenetlust). Ohvriabil on võimalik pakkuda psühholoogilise abi teenuse hüvitamist kannatanule ning pereliikmele¹²⁵. Kui kriminaalmenetlust ei alustata, teeb

¹²⁵ OAS § 6¹ lg 2 järgi hüvitist on õigus saada ka mis tahes süüteo ohvri lapsel, vanemal ja vanavanemal ning muul sotsiaalhoolekande seaduse § 131 lõikes 7 nimetatud perekonnaliikmel, kui tema toimetulekuvõime on ohvri suhtes toime pandud süüteo tõttu langenud. Hüvitist makstakse ühe kuupalga alammäära ulatuses perekonnaliikme kohta, kuid mitte rohkem kui kolme kuupalga alammäära ulatuses perekonna kohta.

ohvriabi kannatanule ja lapsele teenuste pakkumise nimel koostööd lastekaitse ja naiste tugikeskustega.

„Eks see ole selline lobitöö, et räägid teistega ja otsid koostöös teistega neid võimalusi. Ega meil endal ei ole niivõrd neid teenuseid, mida lastele pakkuda. Kui on kriminaalasi, siis on psühholoogi võimalus. Juristi leidmine käib läbi naiste tugikeskuse või siis „Jurist aitab“ kaudu, tavaliselt need pered ei ole maksevõimelised.“ (ohvriabi töötaja)

Mitmed intervjueritud ohvriabi töötajad tõid aga välja, et kuigi psühholoogilise abi kulude hüvitamisel saavad seda teenust kasutada kannatanu ja kaks pereliiget, on ohvriabi teenus rohkem täiskasvanud kannatanu keskne. Samas rõhutas üks intervjueritav, et lapse aitamine on tihedas seoses ka tema vanemate aitamisega:

„Peab aitama vanemal olla turvaline vanem, kuna lastel on nii tugev side oma vanematega. Sellest ei pruugi piisata, kui me tõstame lapse ainult keskkonnast välja. Ma olen nii palju selle peale mõelnud ja arutanud kolleegidega, mõtleme, kuidas peaks seda tööd tegema, et sellest olekski kõige rohkem abi. Seda tööd tuleks teha enne lapse sündi, aga kust see põlvkond hakkab, et me hakkame neid asju õigesti tegema.“ (ohvriabi töötaja)

Ohvriabi teenust pakutakse siis, kui kannatanu on selleks andnud oma nõusoleku, mis tähendab, et kannatanu nõusoleku puudumise korral ei saa ohvriabi ka abivajavale lapsele teenuseid pakkuda. Üks intervjueritud ohvriabi töötaja tõi välja, et tänu lähedasele koostööle oma regiooni piirkonnapolitseinikega on see nõusolek tavaliselt saadud:

„Mul on selles mõttes vedanud oma piirkonnas. Kui piirkonnapolitseinik läheb koduküllastust tegema, siis tal on kaasas nõusolekuleht tavaliselt ja kui ta näeb, et LSV juhtumi juures on olnud lapsed või nt patrull ei suutnud mind „maha müüa“, siis nad üritavad selle nõusoleku saada. Kui on ikkagi juhtumid, kus on vaja ohvriabi toetust minu piirkonnas, siis piirkonnapolitseinikud tulevad ikka selle nõusolekuga pere juurest tagasi.“ (ohvriabi töötaja)

Naiste tugikeskused on ohvriabi eriteenus. Kui ema tuleb koos lapsega varjupaika või nõustamisteenusele, saavad varjupaiga töötajad lapsega suhelda. Üks naiste varjupaiga esindaja tõi välja, et ta on lastega tegelenud nt kineetilist liiva kasutades, mis viib lapse mõtted traumaatilisest sündmusest eemale.

Kolmandad osapooled

Lisaks lastekaitsele ning ohvriabile on lapsele võimalik abi pakkuda ka teiste kanalite kaudu. Intervjuudes mainiti erinevaid abipakkumise lahendusi:

- erinevad MTÜd, mis muu hulgas pakuvad taastava õiguse meetoditel baseeruvad teenuseid, nt Pere Lahendusring; koolid ja lasteaiad – lastekaitse ja ohvriabi teevad sageli koostööd koolide ja lasteaedadega, kus vastavad spetsialistid (nt koolipsühholoogid) saavad abivajavat last aidata;
- noortekeskused – intervjuudest ilmnis, et noortekeskused võiksid mängida suuremat rolli abivajava lapse aitamises:

„Noortekeskuste töö võiks olla meiesarnane, nad võiks reageerida nagu lastekaitsjad, pakkuda erinevaid programme lastele ja noortele, et nad saaks kas või ajutiselt

vägivaldsest keskkonnast eemale. Hetkel noorsookeskused ei ole nii suur osa võrgustikust kui lastekaitse, aga nad võiks mängida suuremat rolli ja võtta lapsega otse ühendust, mitte vanemate kaudu, aga otse lapsega, kuna kriisiolukorras ei pruugi laps olla üldse vanemate huviorbiidis.” (ohvriabi töötaja)

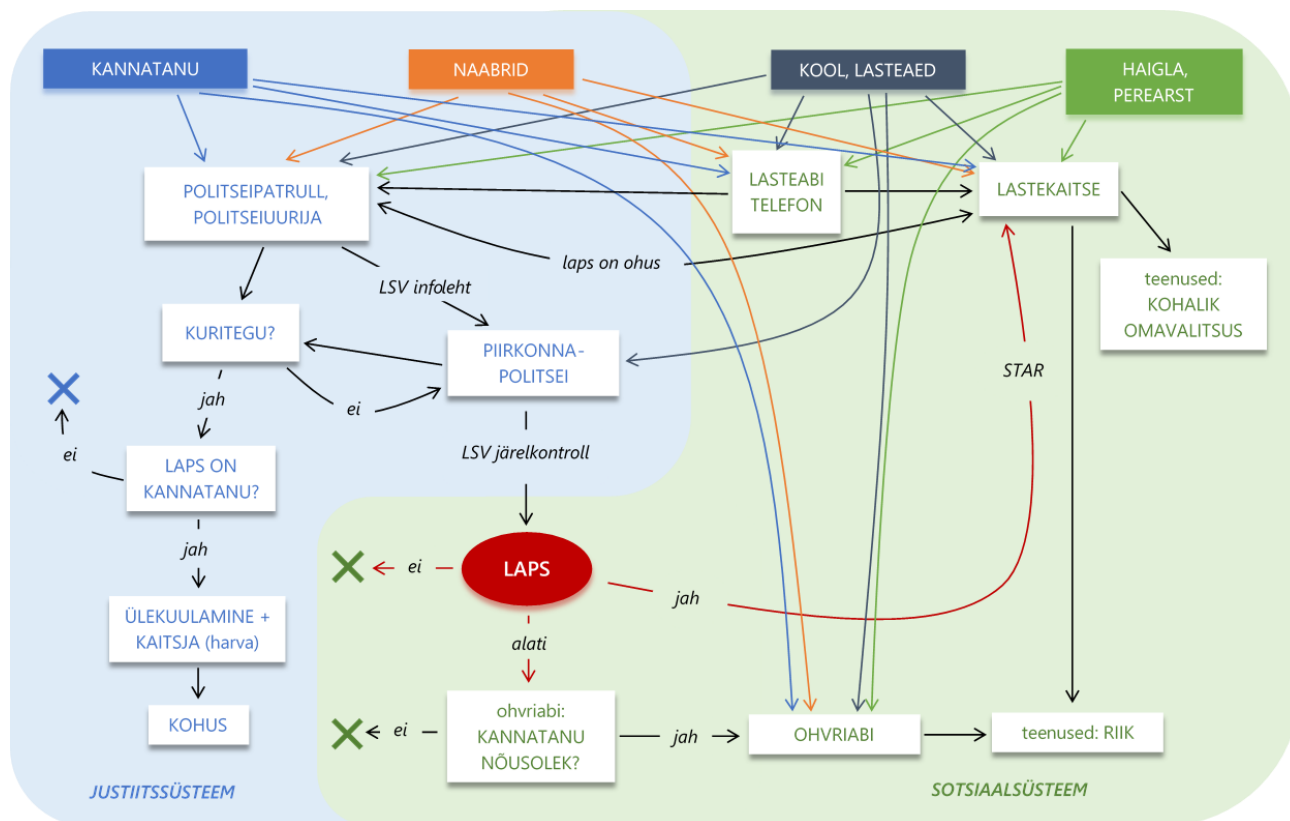
Lisaks saab lapsele abi pakkumisel kasutada erinevaid teenuseid, nt taastava arutelu või pereringi võimalust. Taastava arutelu puhul kaasatakse protsessi suurem kogukond, kes on olnud juhtumiga seotud. Pereringid on mõeldud laiendatud perele lapsega seotud probleemide lahendamiseks.

Mitmed intervjueeritud töid välja, et laste aitamisel on teenuste puudumisel oluline kasutada muid olemasolevaid ressursse:

„Mulle väga meeldib, et üks vald on läinud seda teed, et kuna koolipsühholooge ei leita, siis kasutatakse hingehoidjate abi. Meil on kahes koolis hingehoidja, lapse jaoks on olemas inimene, kelle juurde ta saab minna rääkima. Tulebki mõelda oma võimaluste peale, kui ei ole välja õppinud psühholoogi, siis astume sammu tagasi ja proovime leida teise inimese, aga ärme jäta seda kohta täitmata. Ärme vaata sellele nii, et ah, pole vaja. Täidame ikkagi inimesega, kellel on need oskused ja kes saab psühholoogi või psühhiaatri jaoks eeltöö ära teha.” (ohvriabi)

5. JÄRELDUSED JA SOOVITUSED

Järgneval skeemil on kujutatud intervjuude sisendi põhjal praegune teekond perevägivalda (ja ka üldisemalt abivajava) lapse puhul alates tema märkamisest kuni vajalike teenusteni jõudmiseni. Skeemil kujundatud teekonna põhjal on üles ehitatud ka järelduste-soovituste peatükk.

Joonis 2. Perevägivalda pealtnäinud lapse märkamine ja abistamine: süsteem Eestis

Perevägivalda pealt näinud või kuulnud lapse kaitsmisel ja õiguste tagamisel on keskne roll kohalike omavalitsuste lastekaitse-süsteemil, kelleni peaks lastekaitseaduse kohaselt jõudma info igast abivajavast lapsest. Väiksem roll on laste õiguste tagamisel ja kaitsmisel justiitsüsteemil.

Selleks, et laps jõuaks vajaliku abini, on oluline abivajava lapse märkamine ning temast teavitamine. Eestis on abivajavast lapsest informeerimisel kolm peamist „sisenemispunkti“: politsei, lastekaitse või lasteabitelefoni ning kohustus teatada on kõigil, kes abivajavat last märkavad. Selleks, et märgata, on oluline ära tunda, millised märgid viitavad, et laps vajab abi. Lapse märkamisele ja oskusele märgata on pühendatud ptk 5.1.

Üldiselt on Eestis infovoog korraldatud nii, et info perevägivalda pealt näinud lapsest kui abivajavast lapsest jõuab üldjuhul lastekaitse-süsteemini, kus toimub lapse abivajaduse hindamine ning laps saab üldjuhul piisavalt kiiresti vajalikku abi. Mitmetes piirkondades toimib lähisuhtevägivalda juhtumite puhul ka tõhus võrgustikutöö ja organisatsioonide vaheline suhtlemine. Lähisuhtevägivalda infolehe juurutamine aitab menetlejal koguda vajalikku baasinfot ning sealjuures infot ka selle kohta, kas juhtumi juures olid lapsed. Ptk 5.2. keskendub info edasisuunamisega seotud teemadele.

Kui lähisuhtevägivalla asjas algatatakse kriminaalmenetlus, siis üldjuhul vägivalda pealt näinud last menetluses ei kaasata ning võimalusel temaga uurimistoiminguid ei tehta. Ptk 5.4. võtab kokku uuringu olulisemad järeldused ja soovitused seoses lapse staatusega menetluses.

Perevägivalla pealtnägimine on paljude laste jaoks traumeeriv kogemus ja sellega hakkamasaamiseks on tarvis spetsialistide abi. Last suunavad sel juhul teenustele peamiselt lastekaitse ja ohvriabi, aga ka teised süsteemi osapooled (nt naiste tugikeskused). Ptk 5.5. keskendub teenustega seonduvatele teemadele.

5.1. Lapse õiguste tagamine

Rahvusvahelise õiguse kohaselt on vägivalda pealt näinud laps kaudne kannatanu, kellele tuleks nii menetluses kui ka menetlusest sõltumatult anda laialdast ja igakülgset tuge (ptk 3.1.4). GREVIO rõhutab kõigis artikli 26 analüüsid, et vägivalla keskkonnas elamine ja selle pealtnägimine ja -kuulmine on lapsele väga traumeeriv ning toob kaasa tõsiseid tagajärgi. Rahvusvaheline praktika rõhutab, et lapsele pakutav abi peab olema lapsele lihtsasti kättesaadav, sh ei tohiks sundida last või peret pöörduma mitmete erinevate spetsialistide poole. Rahvusvahelise praktika lähtepunktiks balansseeritud fookus lapse turvalisusel ja kaitsel ning lapse õiguste tagamise vahel. Muuhulgas leitakse, et lapse heaolu tagamiseks on tähtis lapse jaoks turvaline keskkond ning et sobivat ja piisavat abi pakutakse lapse jaoks turvalisele vanemale, mis omakorda tõstab ka lapse turvalisust. Rahvusvaheline praktika rõhutab ka lapse menetluslikke õigusi, sh lapse õigust olla ära kuulatud ja saada informatsiooni (ptk 3.1.2).

- LSV-d pealt näinud lapse kohtlemine ja talle lastekaitse poolt teenuste tagamist reguleeriv õigus ja praktika on kooskõlas rahvusvaheliste nõuetega. Rahvusvahelise praktikaga ei ole täielikult kooskõlas sellise lapse õiguste sh menetlusõiguste mittetagamine sh hoiak, mille kohaselt sellist last kriminaalmenetluses ei kaasata. Tuleks kaaluda, kas LSV-d pealt näinud lapse kaasamine kriminaalmenetluses näiteks kolmanda isikuna oleks võimalik. Muuta tuleks ka praktikute hoiakuid, mis praegu lapse menetluses kaasamist ei soosi.

Õigusanalüüsis leiti, et LSV-d pealt näinud laste kohta jõuab info kohalike omavalitsuste lastekaitsetöötajateni, kes hindavad pärast sellise info saamist LSV-d pealt näinud lapse avivajadust ning pakuvad talle sobivat tuge ja teenuseid (ptk 3.2.1). Selline teavitamine, lapse vajaduste hindamine ja abistamine on üldiselt kooskõlas rahvusvahelise praktikaga. Samas peaks rahvusvahelise praktika kohaselt olema mitmed õigused LSV ohvrile ja LSV-d pealt näinud lapsele tagatud menetlusest sõltumatult. Sellisteks õigusteks on: õigus informatsioonile, õigus kaitsele, sh lähenemiskeelule; õigus kaitsevajaduse hindamiseks; iseseisev kaebeõigus, sh õigus kaitsjale. Eestis on sellised õigused kriminaalmenetluses tagatud kannatanule, osad õigused on ka kolmandal isikul ning tunnistajal. Seega tagatakse Eestis mitmeid lapse menetluslikke õigusi vaid siis, kui ta on menetluses kaasatud ning tema mittekaasamisel eeldatakse, et lapse õiguseid tagab lapse seaduslik esindaja. Käesolev analüüs ei saa anda vastust küsimusele, millisel määral selline õiguste tagamine läbi seaduslike esindajate praktikas realiseerub. Kriminaalmenetluses kannatanu kaitseks võetavate meetmetega on võimalik hõlmata ka nende lapsi. Lähemat analüüsi vajab, millisel määral neid võimalusi tänapäeval kasutatakse, kuid sellise võimaluse olemasolu on kooskõlas rahvusvahelise praktikaga.

- Tuleb analüüsida, kui efektiivselt tagavad lapse seaduslikud esindajad LSV menetluses LSV-d pealt näinud lapse õiguseid, sh kas selline esindaja vahendab kohtule lapse arvamust ning kas on tagatud lapse huvide arvestamine ka siis, kui laps otsene menetlusosaline ei ole.
- Tuleb analüüsida, kui edukalt suudavad vägivalda ohvriks olnud vanemad oma lapse õiguseid kriminaalmenetluses tagada, sh kas nad mõistavad ja oskavad teha lapse õiguste kaitseks vajalikke menetlustoiminoi ning anda lapsele menetluse kohta eakohast informatsiooni.

Õiguskaitseüsteemi poolt abivajava lapse kohta tehtud teavituse ei pruugi sisaldada infot selle kohta, et laps on LSV-d pealt näinud. Seega on küsitav, kas lastekaitse jöudnud teavitusega tegeldakse nii operatiivselt, kui rahvusvaheline praktika seda LSV-d pealt näinud lapse toetamiseks nõuab. Käesoleva analüüsi käigus ei hinnatud detailselt, mil määral erineb LSV-d pealt näinud lapsele kohalike omavalitsuste poolt pakutavate teenuste kvaliteet ja kättesaadavus, kuigi spetsialistide hinnangutes toodi seda probleemkohana välja (ptk 4.4). LSV-d pealt näinud lapsele saab piiratud mahus pakkuda abi ka ohvriabi. Praktikast ei tulenenud aga seda, et vanemale ja lapsele pakutavaid teenuseid otseselt koordineeritakse. Seega ei lähene Eesti süsteem lapse ja vanema toetamisele holistiliselt ning ei taga koordineeritult sobivaid teenuseid. See valdkond vajab aga täiendavaid uuringuid.

- Tagada, et õiguskaitseüsteemi poolt KOVile edastav teave sisaldaks konkreetset infot selle kohta, et laps on LSV-d pealt näinud, et lastekaitse saaks lapsele tuge pakkudes sellega võimalikult varakult arvestada.
- KOVide poolt perevägivalda pealt näinud lapsele ja perele pakutavate teenuste kvaliteeti ja kättesaadavust tuleb ühtlustada üle Eesti, sh tuleb välja töötada teenused, mis toetaksid korraga last ja LSV ohvriks olnud vanemat.
- Ohvriabi ja KOVide poolt pakutavad teenused vägivalda ohvrile ja lapsele peavad olema koordineeritud.

Eesti karistusõigus võtab raskendava asjaoluna arvesse seda, kui isikuvastane süütegu pandi toime alaealise juuresolekul (KarS § 58 p 13). Eesti karistusõiguse kohaselt sõltuvad LSV-d pealt näinud lapse õigused kriminaalmenetluses sellest, kas isik on menetlusosaline või mitte. Lähisuhtevägivalda näinud laps saab menetluses osaleda kas tunnistaja, kannatanuna või kolmanda isikuna ning sellisel juhul oleks talle tagatud ka menetlusosalise õigused, sh õigus informatsioonile ning õigusabile (ptk 3.2.2). Eesti kohtupraktika ja õiguspraktikud kannatanu mõiste laia tõlgendamist ei toeta. Kaudse kannatanu mõiste kasutuselevõtt nõuaks kriminaalmenetluse aluspõhimõtete olulist muutmist. Eesti praktikud LSV-d pealt näinud last üldjuhul kriminaalmenetlusesse ei kaasa ning leitakse, et nii traumeeritakse last vähem. LSV-d pealt näinud laps kaasatakse menetlusesse tunnistajana, kui tema ärakuulamine on menetluse huvides vajalik (ptk 3.2.2). Õigusanalüüsis leitakse, et LSV-d pealt näinud last oleks võimalik kaasata kriminaalmenetlusesse kolmanda isikuna ning selline staatus võimaldaks tagada rahvusvahelises praktikas välja toodud lapse menetluslikke õiguseid (ptk 3.2.2). Praktikud sellist seisukohta ei toetanud. Kokkuvõtvalt leitakse, et praegune õiguspraktika jätab tähelepanuta lapse menetluslikud õigused, sh õiguse avaldada arvamust kõigis teda puudutavas menetluses, nende hulgas õigus saada informatsiooni ning seega ei vasta õiguskaitseüsteem täielikult lapse rahvusvaheliselt tagatud õigustele.

- Eesti kriminaalmenetlusõigus võimaldab LSV-d pealt näinud last kaasata kriminaalmenetlusesse kolmanda isikuna, kuid seda võimalust praktikas ei kasutata. Sellise

menetlusstaatuse andmine LSV-d pealt näinud lapse võimaldaks tagada lapse menetluslikke õiguseid ka kriminaalmenetluses.

Analüüs näitas, et lapse seaduslikul vanemal on lapse õiguste tagamisel kriminaalmenetluses keskne roll ning kohalik omavalitsus on menetlusse kaasatud vaid siis, KOV on lapse eestkostja ning lapsele on antud kannatanu või tunnistaja menetlusõiguslik staatus. Leiti, et lapse õigust informatsioonile oleks võimalik tagada ka läbi õiguskaitsse ja lastekaitsevahelise võrgustikutöö. Kuid ka siin vajaks kriminaalmenetlusliku info edastamine õigusregulatsiooni täpsustamist ning lastekaitsetöötajate täiendavat harimist. Intervjuud näitasid, et ka LSV kannatanutele määratakse esindaja vaid siis, kui isik ei suuda ise ennast esindada.

- Rahvusvaheline praktika nõuab laste koordineeritud ja holistilist toetamist. Kui LSV-d pealt näinud lapse peamine riiklik toetaja on lastekaitsetöötaja, tuleb kaaluda, kas oleks võimalik LSV-d pealt näinud last puudutava menetluse kohta jagada infot lastekaitsetöötajatega või tugevdada võrgustikutööd lastekaitse ja õiguskaitsesüsteemi vahel.
- Spetsialistide intervjuudes toodi välja KOV-i lastekaitse süsteemi osapoolte väheseid õiguslaseid teadmisi sh ka siis, kui KOV on lapse eestkostja. Lastekaitsetöötajate laiem karistusõigusealane koolitamine aitaks neid efektiivsemalt tagada LSV-d pealt näinud lapse õiguseid mh ka siis, kui KOV on lapse eestkostja.

5.2. Lapse märkamine ja abivajavast lapsest teatamine

Lastekaitse seadus kohustab kõiki, kellel on info abivajava lapse kohta, sellest viivitamata teada andma kas kohalikule omavalitsusele või lasteabitelefoni (LasteKS § 27 lg-d 1 ja 2). See kohustus kehtib nii tervishoiutöötajatele, koolide, lasteasutuste jm haridusasutuste personalile kui igale inimesele, kes abivajavat last märkab. Seega on oluline nii oskus abivajavat last **märgata** kui ka oskus sellisest lapsest **teada anda**. Praegu teavitab politseid 73% juhtudest kannatanu ise, 7% juhtudest naabrid, 12% juhtudest muu pereliige või sugulane, 3% juhtudest laps. Muude asutuste panus perevägivaldajuhtumist politsei teavitamisel on pea olematu.

Lastega töötavad spetsialistid (nt õpetajad, lasteaiakasvatavad, arstid jt tervishoiutöötajad) ei märka perevägivalda pealt näinud või kogunud lapsi ning ei teavita sellistest lastest politseid ega lastekaitsetöötajaid (teavitamisest on põhjalikumalt juttu allpool), sest ei tunne ära võimalikke riskifaktoreid ja -käitumist. Vaimse vägivalda juhtumid, mille alla rahvusvahelise hinnangu kohaselt kuulub ka vägivalda pealtnägimine ning vägivalda keskkonnas elamine (välja arvatud juhtumid, kus on toimunud kas ahistav jälitamine või ähvardamine), jäävad süsteemi osapoolte poolt osadel juhtudest märkamata, sest spetsialistid ei mõtesta LSV pealtnägimist vaimse vägivaldana ega perevägivalda pealt näinud last kannatanuna.

- Rahvusvaheliste soovitusete kohaselt tuleb koolitada kõiki lastega töötavaid spetsialiste, et nad oskaksid märgata LSV riskifaktoreid ning mõju lastele ning mõistaksid, et neil on kohustus alati teada anda võimalikust vägivaldast. Need teemad tuleb lisada kõigi lastega töötavate spetsialistide (sh pedagoogide ning tervishoiutöötajate) taseme- ja täiendõppe programmidesse.

- Spetsialiste (lastekaitsetöötajad, haridustöötajad, meditsiinitöötajad, õiguskaitseasutuste spetsialistid) tuleb koolitada **traumateadlikkusest** ning sellest, milline on vaimse vägivalda lühi- ja pikaajaline mõju lapsele ning kuidas vaimset vägivalda kogunud lapsi ära tunda.
- Tuleb monitoorida, millised on lapsega otseselt kokkupuutuvate spetsialistide (õpetajad, lastekaitsetöötajad, politsei, prokuratuur ja kohtunikud) hoiakud vaimse vägivalda suhtes. Vajadusel tuleb pakkuda spetsialistidele tuge parimate praktikate või ametkondlike juhendite kujul.

Eelnevaga seotult on laiemalt vähe teadvustatud, kuidas vanemate vaheline vägivallakeskkond mõjutab lapse heaolu ning millised on LSV pealtnägemise ja kuulmise pikaajalised mõjud lapsele. Ka vanemad ei otsi abi, kuna nad ei mõista, milline on vanemate vahelise vägivalda mõju lapsele.

- Avalikkust tuleb teavitada vägivalda pealtnägemise või kuulmise negatiivsetest mõjudest ning sellises keskkonnas elanud laste võimalustest saada abi (vt põhjalikumalt allpool).

Lastega töötavad spetsialistid (nt õpetajad, lasteaiakasvatajad, arstid jt tervishoiutöötajad) ei edasta infot abivajava lapse kohta lasteabitelefoni ega lastekaitsetöötajatele. Aruteluseminaril toodi välja, et lastega töötavatel spetsialistidel on hirm anda teada valeks osutuvatest kahtlustest, sest kardetakse, et kui selgub, et kahtlus ei ole õige, on suhted vanematega rikutud.

- Koolituste ja uute infokanalite kaudu tuleb hariduse, lastekaitse, õiguskaitse ja meditsiini asutuste töötajateni viia teadmine, et neil on lastekaitseasutusest tulenev kohustus sellistest juhtumitest teavitada.
- Kuna lasteabitelefoni pakub võimalust edastada teade anonüümselt (kuigi alati pole edasises protsessis võimalik anonüümsust säilitada) ning jagada ka selliseid kahtlusi, mille puhul lapse heaolu pärast muretseja pole päris kindel, kas ta tajub ohtu õigesti, on tarvis levitada infot lasteabitelefoni kohta. Selleks, et julgustada nii spetsialiste kui kõiki täiskasvanuid teatama lasteabitelefoni abivajavast lapsest, peab igas koolis, lasteaias ja tervishoiuasutuses olema lasteabitelefoni info nähtaval kohal.
- Praktika näitab, et lapsele abi pakkumine on tõhus nendes kohtades, kus koostöö lastekaitsetöötaja, piirkonnapolitseini ja koolide-lasteaedade vahel toimib. Seda praktikat tuleks laiendada: teha koolides ja lasteaedades rohkem teavitustööd, luua tugevad sidemed lastekaitse spetsialistide, piirkonnapolitseinike ning piirkonna lasteaedade ja koolide vahel. See aitaks muu hulgas parandada ka lastekaitsetöö mainet (mitte sanktsioneeriv, vaid peret ja last abistav ja toetav).
- Põhjalikumat analüüsi vajab aruteluseminaril välja käidud idee, et lasteaedadesse, koolidesse ja haiglatesse võiks luua kontaktisiku või n-ö peretöötaja ametikoha, kelle poole võiks iga lapsevanem või töötaja oma kahtlusega pöörduda.

Ebaselge on, kui tihti jõuab lastekaitseasutuste järele LSV info politseini ning milliste kriteeriumite alusel otsustavad lastekaitsetöötajad politseid kaasata.

- Tuleb analüüsida, millistel juhtudel lastekaitsetöötajad pöörduvad LSV asjast teada saamisel politsei poole ning kas kohalikes omavalitsustes on selliste juhtumitega tegelemiseks olemas selge ametkondlik tööjaotus ja juhised.
- Lisaks tuleb analüüsida, mil määral rakendatakse tsiviilõiguslike meetmeid, sh lähenemiskeeldu asjades, kus politseid ei kaasata, kuid kus laps on või võib olla vägivaldse vanema tõttu või peresise LSV tõttu ohus.

Piirkonniti erineb praktika selles osas, kas LSV infolehele märgitakse laste olemasolu, kui lapsi vägivalla juures otseselt ei ole. Intervjuudes selgus, et patrull ei märgi iga kord LSV infolehele, et peres on lapsed. Mittermärkimisel võib olla erinevaid põhjuseid: 1) lapsi pole patrulli saabumise ajal kodus ning patrull ei ole teadlik sellest, et peres on lapsed; 2) patrull ei käi kõiki tube läbi ning seetõttu jääb laste olemasolu peres märkimata; 3) vanemad ütlevad, et lapsed olid vägivalla ajal teises toas ning ei tea vägivallast midagi. Et vältida olukorda, kus laps jääb märkamata, on politsei väljatöötanud tervikprotsessi, mis lubab informatsiooni täiendada ka hilisemates etappides. Intervjueeritavad töid välja, et juhul, kui info vägivallases peres kasvavate laste kohta ei ole LSV lehel fikseeritud, avastatakse laste olemasolu peres järelkontrolli käigus, mida viib läbi piirkonnapolitseinik, vajadusel kaasates lastekaitse spetsialisti. Sel juhul tehakse parandus LSV infolehele.

- 2020. aastal uuendas Politsei- ja Piirivalveamet LSV juhtumitele reageerimise, sh infolehe täitmise juhendit. Kuna uuringu tulemused näitavad, et praktika on ebaühtlane, siis tuleks esmaseid reageerijaid LSV infolehe täitmise valdkonnas koolitada: millistel juhtudel tuleb lapsed LSV infolehele märkida ning milliseid kontrollküsimusi laste olemasolu väljaselgitamiseks küsida. Nii esmasel reageerimisel kui järelkontrolli käigus jätkata praktikat, kus laste olemasolu väljaselgitamisel kasutatakse lisaks sündmuskohal viibijalt saadud infole ka registreid jm andmebaaside info.

Kui lastekaitsetöötajateni jõuab info abivajavast lapsest, viib ta läbi lapse abivajaduse hindamise. Kui lastekaitse jõe info ei sisalda märget LSV kohta, võib see riskifaktor jääda lastekaitsetöötajatele teadmata ning lapsed võivad jääda vajaliku abita.

- Selleks, et abivajaduse hindamine võtaks arvesse kõiki tegureid, on oluline, et kõik spetsialistid, kes edastavad lastekaitsetöötajale info LSV-d pealt näinud abivajava lapse kohta, viitaksid ka LSV-le.

5.3. Info edasi suunamine

Kohalike omavalitsuste lastekaitsetöö kvaliteet erineb piirkonniti. Mõnes piirkonnas on teistel spetsialistidel keeruline lastekaitse spetsialistiga kontakti saada ning juhtumid ei liigu lastekaitsest edasi, vaid jäävad n-ö lauale seisma. Selleks, et tagada abivajavale lapsele kiire ja sobiv abi, on oluline töhus võrgustikutöö ja omavaheline suhtlus.

- Selleks, et kujundada ühesugust positiivset praktikat, tuleb välja töötada juhised ja parima praktika soovitusel kohalikele omavalitsusele päringutele vastamise kiiruse osas. Lisaks ametlikele päringutele tuleks soodustada kiiremaks infovahetuseks ka n-ö mitteformaalseid kontakteerumisvõimalusi. Kohalikud omavalitsused peavad kontrollima, kas lastekaitse reageerib piisavalt kiiresti ning koguma andmeid, mis sellist kontrolli võimaldavad.

Eelnevaga seotult, erinevate kohalike omavalitsuste poolt STAR infosüsteemi sisestatud info on kõikuva kvaliteediga ning see võib kaasa tuua olukorra, kus laps ei saa õigeaegset või jätkuvat abi, puudub ülevaade kõigi juhtumite seisust ja keeruline on teha järelkontrolli. Intervjuudes toodi näiteks olukord, kus asja eest vastutav lastekaitse spetsialist lahkus töölt ning seetõttu jääb asi n-ö seisma.

- Kohalikud omavalitsused peavad tagama andmete sisestamise regulaarsuse ning ühtlase kvaliteedi, sh võib kaaluda ametkondlike parima praktika või juhiste koostamist. Välja tuleb

töötada süsteem, kuidas tagada asutusesisene kontroll, et kõigi juhtumitega tegeldakse ning järelevalvemehhanism veendumaks, et ükski juhtum ei jää õigeaegselt tähelepanuta.

Selleks, et lähisuhtevägivalda juhtumile reageerinud politseipatrullilt jõuaks info perevägivalda pealt näinud lapse kohta ohvriabini, soovitakse mõningatel juhtudel selleks saada ka lapsevanema nõusolekut. See tähendab, et osa (ja eriti haavatav osa) abivajavatest lastest võivad jääda vanemate nõusoleku puudumisel ohvriabita.

- Oluline on, et laps saaks abi, mida ta vajab ning abisaamise võimalused ning ligipääs teenustele ei sõltuks sellest, kas abistaja on lastekaitse või ohvriabi. Kaardistada tuleb ohvriabi ja lastekaitse ülesanded LSV-d pealt näinud lapse toetamisel, et vältida abi dubleerimist. Võrrelda tuleb LSV kannatanuks olevale lapsele ohvriabi poolt pakutavaid teenuseid lastekaitse poolt pakutavate teenustega ning tagada, et teenused oleksid sellistele lastele sõltumata nende kriminaalmenetluslikust seisundist sarnaselt kättesaadavad ning võimalusel ka rahastatud.
- Soodustada tuleb ohvriabi ja lastekaitse koostööd (sh on ohvriabil head hindamisinstrumendid ja kompetents).

Õiguskaitse- ja lastekaitse süsteemi vaheline info liikumine on ühesuunaline. Politseile ning ohvriabile ei jõua tagasisidet lastekaitse spetsialistidelt juhtumi kohta ning neil puudub info selle kohta, milliseid teenuseid ja abi on laps ja pere saanud või mida on neile pakutud. Lastekaitse ei saa alati infot, kui alustatud on kriminaalmenetlust, kuigi see võib olla lapse abistamise seisukohalt oluline.

- Tuleb analüüsida, kas ja millistel juhtudel on vaja sellist infovahetust automatiseerida. Igal juhul tuleks tagada ametkondlikuks tegutsemiseks vajaliku info liikumine juhul, kui on tegemist kuriteo kahtlusega. Tugevdada tuleb võrgustikutööd ja info liikumist, et lastekaitse oleks korduvatest juhtumitest informeeritud ning neil oleks LSV juhtumite kordumisel selge tööprotsess, sh arusaam, millal kasutada tsiviilõiguslike meetmeid. Info liikumist tuleb tagada ka vastupidi, et politsei ning ohvriabi saaksid infot, millise mõjuga on nende tegevused olnud.

5.4. Lapse staatus kriminaalmenetluses

Eesti kriminaalõigus ei defineeri selgelt vägivalda pealt näinud või -kuulnud või vägivalda keskkonnas elava lapse menetlusõiguslikku staatust. Kehtiva kriminaalmenetluse kohaselt oleks sellist last võimalik kaasata kriminaalmenetlusse kolmanda isikuna, mis võimaldaks mh tagada sellise lapse menetluslike õiguseid. Neist olulisemad on õigus informatsioonile, õigus olla ära kuulatud, iseseisev kaebeõigus.

- Tuleb analüüsida, kas kehtivas praktikas suudavad vanemad piisavalt edukalt LSV asjas esindada vägivalda pealt näinud last ning tagada tema menetluslike õiguseid, sh õigust informatsioonile. Kui vastus on eitav, tuleb anda lapsele kolmanda isikuna menetlusõiguslik staatus ning tagada talle asjakohane õigusnõu.

Eesti õiguskord võimaldab mitmeid kaitsemeetmeid (sh nt lähenemiskeeld ja vanemlike õiguste piiramine või äravõtmine) pakkuda LSV-d pealt näinud lapsele nii kriminaalmenetluses kui ka tsiviilkohtumenetluses.

- Tuleb analüüsida, kui tihti kasutatakse selliseid kaitsemeetmeid tsiviilkohtumenetluses ning suurendada teadlikkust sellest võimalusest KOV-i lastekaitsetöötajate seas, kes kohaliku omavalitsuse nimel hagita perekonnaasjades menetlust algatavad.

Intervjuudest tuleneb, et kui LSV asjas algatatakse kriminaalasi, eelistavad praktikud¹²⁶ LSV-d pealt näinud last menetlusse mitte kaasata ning kui last otsustakse menetlusse kaasata, on tal üldjuhul tunnistaja staatus. Praktikud peavad lapse kaasamist kriminaalmenetlusse lapsele traumeerivaks ning kui on võimalik, siis last menetlusse ei kaasata.

- Rahvusvaheline praktika ei nõua lapsele menetlusliku staatus andmist, kuid soovitatakse tagada lapsele piisav informatsioon kõigist teda puudutavatest menetlustest ja õigusabi, et tal oleks võimalik menetluses oma õiguseid kaitsta. Tõsta tuleb õiguskaitse spetsialistide teadlikkust lapse menetluslikest õigustest ning jagada parimaid praktikaid menetluslike õiguste tagamise ning trauma seostest. Lapse kaasamine menetlusse võimaldab lapsel lisaks tunnistuste andmisele osaleda menetluses laiemalt, sh saada menetluse kohta infot.

Tunnistajana menetlusse kaasatud LSV-d pealt näinud lapsele ei määrata menetluses üldjuhul ka iseseisvat kaitsjat. On juhtumeid, kui tunnistajaks olevale lapsele leiab kaitsja vanem. Sellisel juhul ei ole tagatud, et valitud kaitsja esindab ainult last ja tema huve. Kaitsja võib esitada avalduse lapsele liigsete küsimuste esitamiseks. Spetsialistid viitavad ka ohule, et lapse kriminaalmenetluses tunnistajana kaasamisel võivad vanemad tema ütlustega manipuleerida.

- Tuleb kaardistada, millised on praktikute seisukohad lapse menetluses osalemise positiivsetest ja negatiivsetest külgedest. Praktikuid tuleb koolitada, mh tutvustada kaasaegseid teaduslikke seisukohti menetluse positiivsetest ja negatiivsetest mõjudest lastele, lapse õiguste kesket lähenemist menetlusele ning lapse arenevate võimete põhimõtteid, lapse kaasamist ja parimate huvide hindamist.
- Koostada tuleb ametkondlikud juhised kaitsevahendite, sh lähenemiskeelu kasutamiseks LSV pealt näinud laste õiguste paremaks tagamiseks ning analüüsida lastele suunatud kaitsemeetmete kasutamist tsiviilkohtumenetlustes.
- Laiemalt tuleb juurutada positiivseid lapse ülekuulamise praktikaid. Näiteks kaasatakse osades piirkondades lisaks uurijale lapse ülekuulamisele ohvriabitöötajaid, kes on lapsele juba tuttavad. Tagada, et kõik laste ärakuulamised ja ülekuulamised viiakse läbi lapse jaoks turvalises ja sobitatud keskkonnas. Laste ülekuulamiseks on osades politseimajades võimalik kasutada kohandatud ülekuulamistubasid. Ülekuulamisi on võimalik läbi viia ka lastemajas (juhul, kui see on piirkonnas olemas). Võimalusel tuleks last üle kuulata ka kodustes tingimustes. Intervjueeritud töid näiteid ülekuulamisruumides olevatest kaisukarud, mida on võimalik anda perevägivalda pealt näinud väikestele lastele ning saavutada nendega usalduslik kontakt.
- Lapse ülekuulamine on lapse osalemisõiguse üks osa. Tunnistajaks olevale lapsele on võimalik menetluseks määrata iseseisev esindaja. Kui last on vaja tunnistajana menetlusse kaasata ning teda üle kuulata, tuleks seda teha võimalikult ruttu pärast LSV juhtumi toimumist, et vanematele ei jääks aega lapsega manipuleerida. Ülekuulamisel tuleb kasutada vaid spetsiaalset koolitust saanud spetsialiste ning kaaluda võimalust kaasata lapsele juba

¹²⁶ Politsei- ja Piirivalveameti uurijad, prokurörid, kohtunikud.

tuttavaid lastekaitsetöötajaid või muid spetsialiste, kes lisaks lapse toetamisele saaks lapsesõbralikult ja eakohaselt anda lapsele ka informatsiooni.

- Toetada tuleb kannatanuks olevat lapsevanemat, sh pakkuda talle asjakohast õigusabi ning toetada lapsevanemat lapsele info andmisel, et lapse seaduslikul esindajal oleks võimalik kriminaalmenetluses seista ka LSV pealt näinud lapse huvide eest ning tagada sellise lapse õiguseid.
- Kaaluda tuleb alaealise tunnistaja regulatsiooni täpsustamist, et selgemalt oleks tagatud ta menetluslikud õigused, sh õigus õigusabile ning eakohasele informatsioonile.

Perevägivalda juhtumitega, kus laps on pealtnägija, võivad tegeleda kohtunikud, kellel puudub vastav spetsialiseerumine. Kohtunike koolitustel pööratakse tähelepanu ülekuulamise oskustele, aga mitte teadlikkusele lapse traumakogemusest.

- Kohtunikke tuleb koolitada vägivalda mõjust lapsele kui kaudsele kannatanule, tõsta nende traumateadlikkust ning teadlikkust menetluses osalemise positiivsetest külgedest lapse jaoks. Jagada kohtunikega lastele suunatud kaitsemeetmete positiivset mõju.

5.5. Teenused ja tugi lapsele

LSV-d pealt näinud lastele toe pakkumine on ennekõike lastekaitse ülesanne, kuid LSV juhtumitele reageerivad enamasti esimesena politseipatrull. Spetsialistid tõid välja, et politseipatrull ja „politseivorm“ on laste jaoks hirmutav, mistõttu nad muutuvad kinniseks ega soovi juhtust rääkida.

- Selleks, et kujundada politsei positiivset kuvandit laste hulgas, tuleb jätkata nii laiemat ühiskonnale suunatud teavitustööd kui ka politsei üldist positiivset mainekujundamist lasteaedades ja koolides.
- Spetsialiste, sh patrullpolitseinikke, menetlejaid, lastekaitse spetsialiste, ohvriabitöötajaid, prokuröre, kohtunike, advokaate jms tuleb koolitada traumateadlikkusest ja vägivalda erinevatest vormidest ning sellest, kuidas sellistes olukordades lapsega käituda ning lapsega kontakti saada.

Lastekaitse spetsialistide tööjõuoolavus on suur, palgad on töö pingelisust ja vastutust arvestades madalad, ning töökoha prestiiž (vähemalt osades KOV-ides) on madal, mistõttu tihti jäävad töökohad täitmata.

- Kujundada tuleb lastekaitsetöö positiivset kuvandit (abistaja, mitte sanktsioneerija), sh läbi tugevama võrgustikutöö, mille kaudu on võimalik vastutust jagada. Tööjõu püsivus toetab võrgustiku tööd ning ametnike vahelise usalduse kasvu.

Vägivalda pealt näinud lapse märkamiseks ei ole lastekaitse süsteemis loodud süsteemi, mis oleks politsei LSV juhtumite käsitlemisega võrdväärne. Lastekaitse vajab selgeid juhiseid, kuidas tegutseda juhul, kui tuvastatakse perevägivalda pealt näinud laps, sh millisel juhul tuleks LSV-st teavitada politseid..

- Täiendada lastekaitsetöötaja käsiraamatut, et see sisaldaks juhiseid, kuidas toimida juhul, kui KOV saab teate perevägivalda pealt näinud lapsest.

Eeldus on, et lapse seaduslik esindaja – kohalik omavalitsus või lapsevanem – on võimeline lapse huvisid igakülgselt esindama ka last puudutavates menetlustes, aga tegelikkuses ei ole paljudel

õiguslike probleemidega tegelemiseks piisavat pädevust (sh tsiviilhagi esitamisel). Lastekaitse- ja ohvriabitöötajad on sageli sotsiaaltöö taustaga ning nende õigusalsed teadmised on tagasihoidlikud. Seetõttu jääb osa neist hätta juriidilistes küsimustes lapse (ja pere) abistamisega. Kõikides kohalikes omavalitsustes ei ole õiguslike küsimuste lahendamisel juristi abi lastekaitsetöötajatele tagatud. Ohvriabis puuduvad eraldi juristid, kes aitaksid läbi viia erinevaid juriidilisi toiminguid. Laps ei saa seda abi ka menetluses, sest praktikas ei määrata enamasti sellistel juhtudel lastele esindajaid.

- Sarnaste juriidiliste dokumentide täitmisega puutuvad kokku erinevad õigushariduseta spetsialistid, näiteks lastekaitse- ja ohvriabi-, aga ka naiste tugikeskuste töötajad. Tihendada tuleks võrgustikutööd, kus need, kellel on suurem kogemus, aitavad neid, kellel seda veel napib. Seejuures on oluline, et abi on lapsele võimalikult lähedal ja ühes kohas. Kohalikud omavalitsused peavad tagama lastekaitsetöötajale ning sotsiaalkindlustusamet ohvriabitöötajatele vajadusel õigusküsimuste lahendamisel toe. Kui laps on menetluses kannatanu staatuses, tuleks talle määrata kaitsja automaatselt ning rahastada juriidilise abi teenust.

Perevägivalda pealt näinud lapsel on psühholoogi teenuseni jõudmine raskendatud, kuna psühholooge napib ning järjekorrad psühholoogide juurde on liiga pikad.

- Oluline on, et lapsel oleks inimene, kellele ta saab vajadusel erinevatest teemadest rääkida. Olemasolevaid ressursse (koolipsühholoogid, hingehoidjad jne) tuleb laiemalt kaasata ning juurutada häid praktikaid. Näiteks on piirkondi, kus sellise abi andmise kaasatakse koolide nn hingehoidjaid. Olenevalt piirkonnast on võimalik kaasata ka vaimse tervise keskuseid.

Mitmetes piirkondades puuduvad vene- ja muukeelsed spetsialistid ning seetõttu on abi jõudmine vene või muud keelt kõnelevate lasteni piiratum.

- Suurendada tuleb piirkondade koostööd, et efektiivne abi jõuaks ka erinevat keelt rääkivate lasteni. Vajadusel kaasata kvalifitseeritud ja lapse õiguste valdkonnas haritud tõlke. Kaaluda võiks ka sobivate toetavate veebiteenuste arendamist.

Kõikides piirkondades ei ole hooldusperesid, kelle juurde saaks vajadusel perevägivalda pealt näinud lapse viia.

- Rahvusvaheliste soovitude kohaselt tuleb eelistada lapse toetamist koos tema jaoks turvalise vanemaga. Lapse turvalisest vanemast eraldamine peaks olema viimane meede, mida kasutatakse juhul, kui näiteks vanema-lapse turvakodu ei ole võimalik kasutada.
- Kaardistada tuleb, millised on asenduskodusse paigutatud LSV-d pealt näinud lapse erivajadused. Tõsta asenduskodude töötajate traumateadlikkust ning analüüsida, kuidas asenduskodud saavad selliseid lapsi toetada. Tagada asenduskodusse paigutatud lapsele psühholoogiline tugi.

Mõned lastekaitse spetsialistid ei ole motiveeritud tegelema 17-aastaste noorukitega, kuna erinevatele teenustele saamine võtab aega, ent selle ajaga võivad nad olla saanud juba täiskasvanuks.

- Hoiduma peaks rangetest vanusepiiridest abi andmisel, sh vajab täiendavat analüüsi, kuidas ja millist abi pakkuda vägivalda pealt näinud noortele täiskasvanutele.

Lähisuhtevägivalda pealt näinud asenduskodude ja lastekaitsetöötajad ei ole teadlikud erinevatest võimalikest teenustest, mida LSV-d pealt näinud laps võiks vajada ja mida lapsele abi saamiseks pakkuda.

- Tuleb tõsta spetsialistide teadmisi erinevatest abi saamise võimalustest, mida on võimalik lastele pakkuda. Kaardistada erinevates piirkondades LSV-d pealt näinud lastele kättesaadavad teenused ning kaaluda, mil määral on võimalik lastele pakutavaid teenuseid standardiseerida.

Perevägivalda pealt näinud lapsega kontakteerub mõnikord palju erinevaid ametnikke ning lapsele ja ka kannatanule pakutakse mõnikord samasuguseid teenuseid mitu korda ja erinevate asutuste poolt. See võib kaasa tuua mitmekordse traumeerimise, kui kannatanu peab juhtunust rääkima ja infot jagama mitu korda erinevatele spetsialistidele.

- Läbi võrgustikutöö tuleb parandada infoliikumist lapsele osutatud teenuste kohta ning tagada, et erinevad osapooled teavad, milliseid teenuseid lapsele või perele juba tagatakse.

Naiste tugikeskuste puhul ei rahastata muid lastele suunatud teenuseid kui majutus.

- GREVIO soovitusel rõhutatakse, et abi peab olema lapsele võimalikult lähedal. Täiendavat analüüsi vajab küsimus, kas seda eesmärki täidab paremini tihe võrgustikutöö tugikeskuste ja kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötajate vahel või on optimaalsem rahastada naiste tugikeskuste pakutavaid teenuseid lapsele.

Ohvriabi hindab vaid kuriteoohvrite abivajadust ning hindab lähisuhtevägivalda käes kannatanute riski ja vajadusi. Raske või üliraske riskitaseme tuvastamisel kasutavad ohvriabitöötajad isikule abi andmisel MARAC mudelit. Ohvriabis puudub selge süsteem, kes tegeleb keskmise või madala astmega lähisuhtevägivalda juhtumitega. Seetõttu tegeleb MARAC praktikas ka keskmise raskusastmega juhtumitega. Ohvriabi kompetentsi ei kasutata LSV-d pealt näinud laste hindamisel.

- Kaaluda tuleb, kas LSV-d pealt näinud laste abivajaduse hindamisel lastekaitstes on vajadusel võimalik kasutada ohvriabi kompetentsi või ohvriabi spetsialiseeritud hindamisinstrumenti. Ohvriabi hindamist ja soovitusi saaks edasises tegevuses arvestada lastekaitsetöö. Üks intervjuueeritav (ohvriabi töötaja) leidis, et LSV-d pealt näinud lapsele võiks olla olemas tugiisik sarnaselt MARAC-i juhtumitele, kus täiskasvanutel on tugiisikud olemas ning kes saaks muu hulgas anda lapsele asjakohast infot.